

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
FILOZOFIJAS UN
SOCIOLOĢIJAS
INSTITŪTS

FLPP
FUNDAMENTĀLIE UN
LIETIŠKIE PĒTĪJUMU
PROJEKTI

Vērtību maiņa nestabilos apstākļos: sabiedrības saliedētība un neoliberālais ētoss

Izp-2020/2-0068

Pētījuma ziņojums

Dokuments sagatavots projekta «Vērtību maiņa nestabilos apstākļos: sabiedrības saliedētība un neoliberālais ētoss» (Nr. Izp-2020/2-0068) ietvaros.

Rīga
2021. gada decembris

Saturs

Izmantotie saīsinājumi	3
Ievads	4
Pētījumā izmantoto datu avotu raksturojums.....	5
Sociālā un politiskā uzticēšanās (Inta Mieriņa)	9
Etnisko grupu vērtību salīdzinājums (Inese Šūpule)	26
Prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības (Mārtiņš Kaprāns).....	36
Kopsavilkums.....	42
Rekomendācijas politikas veidotājiem	45
Atsauces	47

Izmantotie saīsinājumi

ASV – Amerikas Savienotās Valstis

ES – Eiropas Savienība

ESS – European Social Survey (latviski Eiropas Sociālais pētījums)

EVS – European Values Study (latviski Eiropas Vērtību pētījums)

IKP – iekšzemes kopprodukts

LR – Latvijas Republika

LU – Latvijas Universitāte

LZP – Latvijas Zinātnes padome

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

sk. – skatīt

SKDS – Pētījumu centrs SKDS

t.i. – tas ir

t.s. – tā saucamais

u.c. – un citi

u.tml. – un tam līdzīgi

Ievads

Daudzas problēmas, ar kurām šodien saskaras Eiropa, sakņojas sabiedrības vērtībās. Vērtību pētnieku vidū izpratne par vērtībām ir saistīta ar plašiem mērķiem, ko indivīds uzskata par sev svarīgiem un kas nosaka viņa attieksmes un uzvedību (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992). Vērtības veidojas indivīda bērnībā, pusaudža gados un jaunībā, viņam uzaugot noteiktā ģimenē, sociālajā vidē, gan vecāku, gan draugu, gan plašākas sabiedrības ietekmē. Vērtību maiņa kopumā ir lēna, un tādēļ lielākoties tiek runāts par vērtību maiņu dažādu paaudžu salīdzinājumā. Tiek izšķirtas personiskās jeb individuālās vērtības un ar sociālo piederību saistītās vērtības. Pētnieki visā pasaulē ir pierādījuši, ka gan indivīdu personiskās vērtības, gan ar sociālo piederību saistītās vērtības ietekmē viņu politisko uzvedību un izvēli vēlēšanās.

Projekta „Vērtību maiņa nestabilos apstākļos: sabiedrības saliedētība un neoliberālais ētoss” mērķis bija sniegt jaunu salīdzinošu un šķērsgrīzumu analīzi par vērtībām Latvijā un to, kā tās veido imigrācijas procesi, socializācija un vēsturiskā pieredze. Projekta piedāvātais pētnieciskais risinājums un stiprā puse bija iespēja izmantot jaunus aptaujas datus - Eiropas Vērtību pētījuma (2021) datus, kas kļuva pieejami 2021. gada novembrī, un Eiropas Sociālā pētījuma (2019) aptauju datus. Salīdzinošu starptautisku pētījumu izmantošana analīzē ļauj izsekot izmaiņām vai to trūcumam vērtībās un attieksmēs Latvijā. Projekta galvenais akadēmiskais rezultāts ir četras recenzētas publikācijas akadēmiskajos žurnālos, kas indeksēti Scopus un/vai Web of Science (European Sociological Review, Religious-philosophical articles). Lai labāk sasniegtu mērķauditoriju Latvijā, ir sagatavots arī pētījuma ziņojums latviešu valodā. Pētījumā balstītās rekomendācijas sniedz ieteikumus politikas veidotājiem, kā veicināt vienotākas un saliedētākas Latvijas un Eiropas veidošanos, balstoties uz kopīgām vērtībām, kas ir svarīgi, ņemot vērā satricinājumus un nenoteiktību, kā arī sabiedrības sašķeltību, kas pastiprinājās Covid-19 pandēmijas laikā.

Pētnieciskajā projektā bija vairāki pētnieciskie jautājumi un pētnieciskie uzdevumi, kuri tika pētījuma laikā īstenoti. Pirmkārt, apstrīdot kultūras un modernizācijas teoriju pieņēmumus, bija formulēts uzdevums pārbaudīt, vai un kā tieši mūsu vērtības ir ietekmējusi sabiedrības noteiktu grupu dzīve un socializācija PSRS laikā, t.i., mūsu vēsturiskais konteksts. Šī jautājuma analīzei veltīts Intas Mieriņas zinātniskais raksts “Sociālās neuzticēšanās kultūras pamats Austrumeiropā”, kas iesniegts žurnālā *European Sociological Review*. Daļa no rakstā iekļautās empīriskās analīzes izmantota šajā ziņojumā.

Otrkārt, pētījumā tika formulēts uzdevums veikt Latvijas etnisko krievu un etnisko latviešu vērtību salīdzinājumu un pārbaudīt, cik līdzīgas un cik atšķirīgas ir šo grupu vērtības. Šis jautājums ir analizēts Ineses Šūpules zinātniskajā rakstā “Līdzīgais un atšķirīgais vērtību atbalstā starp lielākajām etnolingvistiskajām kopienām Latvijā: aptauju datu analīze” (iesniegts Reliģiski-filozofisko rakstu speciālizlaidumā), un tajā izmantoti gan EVS (2021), gan ESS (2019) aptauju dati. Vēl viens Ineses Šūpules raksts “Rietumeiropa, Austrumeiropa un Ziemeļvalstis: kam tuvākas ir Latvijas iedzīvotāju vērtības 2021. gadā?” sniedz līdzību un atšķirību salīdzinājumu starp dažādām Eiropas valstīm. Fragmenti no šajos rakstos iekļautās empīriskās analīzes izmantota atsevišķās sadaļās šajā ziņojumā.

Treškārt, salīdzinoši EVS aptaujas dati ir izmantoti, lai pētītu vērtību dinamiku dažādās sociālekonomiskajās grupās. Mārtiņš Kaprāns rakstā “Prekariāts un politiskās vērtības Latvijas

sabiedrībā” (iesniegts Reliģiski-filozofisko rakstu speciālizlaidumā) pievēršas dažādām Latvijas sabiedrības sociāli ekonomiskajām grupām, kuras var saistīt ar prekariātu (Standing, 2011). Viņš formulē rādītājus un sniedz analīzi, par to, kuras grupas Latvijā var uzskatīt par prekariātu. EVS dati ļauj viņam izpētīt, kuriem Latvijas iedzīvotājiem ir vislielākā nedrošības sajūta un satraukums attiecībā uz viņu sociālo eksistenci un dzīves izredzēm. Viņa analīze atklāj neapmierinātības pakāpi attiecībā uz (neo)liberālo vērtību režīmu un to, cik lielā mērā neapmierinātība ir saistīta ar mazāk aizsargātajām Latvijas iedzīvotāju grupām. Ieskats šajos jautājumos apkopots arī šajā ziņojumā.

Projekta īstenotājs: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts. Iesaistītie pētnieki: Dr.sc.soc. Inese Šūpule, Dr.sc.soc. Inta Mieriņa, Dr.sc.soc. Ilze Koroļeva, Dr.sc.com. Mārtiņš Kaprāns. Projekta īstenošanas periods: 01.12.2020. līdz 31.12.2021.

Pētījumā izmantoto datu avotu raksturojums

Eiropas Vērtību pētījums

Eiropas Vērtību pētījums (European Values Study - EVS) ir viens no ievērojamākajiem starptautiskajiem salīdzinošajiem pētījumiem Eiropā, kas vērsts tieši uz vērtību izpēti¹. Eiropas Vērtību pētījumā Latvija piedalās jau kopš 1990. gada, kas ļauj veikt vērtību analīzi vairāk nekā trīsdesmit gadu garumā. Iepriekšējie pētījumi veikti 1990., 1999. un 2008.gadā, līdz ar to jaunais aptaujas vilnis, kas veikts 2021. gadā bija pētnieku vidū ļoti gaidīts notikums. EVS pētījuma 5.posma īstenošanu Latvijā nodrošināja Latvijas Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, Dr.sc.soc. I.Mieriņas vadībā.

Aptaujas ģenerālo kopu veido Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem. Šīs vecuma robežas noteiktas saskaņā ar EVS izstrādātajiem standartiem, kas ir nemainīgi kopš pirmā EVS posma īstenošanas 1980.gadā. Aptaujas anketā ir iekļauti jautājumi par (a) ģimenes vērtībām un laulībām, (b) attieksmi pret nodarbinātību un darba vērtībām, (c) iedzīvotāju politiskie uzskati un ideoloģija, (d) jautājumi par iedzīvotāju toleranci un iecietību, (e) uzskati par reliģiju, (f) sociālekonomiskās problēmas.

Pētījuma izlases metode Latvijā paredzēja īstenot vairākpakāpju stratificēto nejaušā gadījuma izlasi, kas nodrošina visu Latvijas reģionu un apdzīvoto vietu adekvātu reprezentāciju izlasē. Pirmajā izlases veidošanas posmā Latvijas teritorija tika sadalīta izlases vienībās (stratās) atkarībā no reģiona un teritorijas attīstības indeksa². Nākamajā izlases veidošanas posmā katrā no izveidotajām 39 stratām, balstoties uz LR Iedzīvotāju reģistra datiem, pēc nejaušās atlasēšanas metodes tika atlasītas mājsaimniecību adreses, kurās deklarējusies vismaz viena līdz 2002. gada 1. novembrim dzimusi persona (neatkarīgi no valstiskās piederības). Reprezentatīvas izlases izveidošanas nolūkos no LR Iedzīvotāju reģistra tika pieprasīta un saņemta pilna anonimizēta informācija par iedzīvotājiem. Ņemot vērā, ka aptauja tika veikta Covid-19

¹ Eiropas Vērtību pētījuma mājas lapa (2021). About EVS. Pieejams: <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/>. Skatīts: 22.12.2021.

² Atbilstoši MK saistošajiem noteikumiem. Detalizēti ar teritoriju attīstības indeksa aprēķināšanas metodiku var iepazīties Valsts reģionālās attīstības aģentūras (VRAA) mājaslapā internetā.

pandēmijas apstākļos, tika izmantotas divas aptaujas metodes - tieša (*face-to-face*) strukturēta datorizēta intervija un datorizēta pašaizpildes anketa. Uz izlasē atlasītajām mājāsaimniecību adresēm vispirms tika nosūtītas vēstules ar informāciju par EVS pētījumu un aicinājums piedalīties aptaujā. Mājāsaimniecībai bija iespēja divu nedēļu laikā aizpildīt aptaujas anketu datorizēti speciāli EVS vajadzībām izveidotā interneta vietnē www.evs.lv vai arī ziņot par atteikumu piedalīties pētījumā. Situācijā, ja divu nedēļu laikā neviens no pilngadīgajiem mājāsaimniecības locekļiem aptaujas anketu nebija aizpildījis un nebija ziņots arī atteikums par dalību aptaujā, mājāsaimniecību apmeklēja intervētājs, lai veiktu interviju. Katru izlasē iekļauto adresi intervētāji apmeklēja vismaz sešas reizes dažādās dienās un dažādos dienas laikos vai līdz brīdim, kad tika iegūta intervija vai atteikums. Par katru izlasē iekļauto adresi intervētājs aizpildīja kontaktu formu, kas atspoguļo kontaktu progresu un rezultātu.

Respondents mājāsaimniecībā tika atlasīts, izmantojot tuvākās dzimšanas dienas principu, proti, no visiem pilngadīgajiem mājāsaimniecības locekļiem intervijai tika izraudzīts tas, kuram visdrīzāk būs dzimšanas diena. Lai motivētu iedzīvotājus dalībai aptaujā, visi respondenti, neatkarīgi no aptaujas metodes, saņēma dāvanu kārti piecu eiro apmērā. Tiem respondentiem, kuri datorizēto anketu aizpildīja paši, dāvanu kartes tika nosūtītas pa pastu.

Nemot vērā Covid-19 pandēmiju un tās rezultātā ieviestos ierobežojumus, EVS pētījuma lauka darbs un interviju veikšana bija vairākkārtēji jāatliek, jo tiešo interviju veikšana respondentu dzīvesvietās nebija epidemioloģiski droša un atļauta. Tādējādi pētījuma lauka darbs tika īstenots 2021.gada vasarā - rudenī (30.06.2021 - 01.10.2021). Aptaujas lauka darbu īstenoja intervētāju tīkls ar 29 intervētājiem, kuriem visiem ir ievērojama iepriekšējā pieredze līdzīga rakstura aptauju veikšanā.

Lai nodrošinātu teorētiskās neto izlases apjomu ($n = 1200$), kopējais bruto izlases apjoms bija 3061 adrese. Tas nozīmē, ka izlasē kopumā tika iekļauta 3061 no LR Iedzīvotāju reģistra atlasīta adrese/mājāsaimniecība, kurā dzīvesvietu deklarējusi vismaz viena 18 gadu vecumu sasniegusi persona.

Kopējais realizētās izlases apjoms ir 1338 respondenti, no kuriem trīs aptaujas anketas tika atzītas par nederīgām, jo respondents anketas aizpildīšanas brīdī tomēr nebija sasniedzis 18 gadu vecumu. Šīs anketas bija iegūtas no pašaizpildes un tika izslēgtas no datu kopas un tālākās analīzes. Tādējādi par analīzei derīgām tika atzītas 1335 anketas. Kopējais atbildētības rādītājs ir 44%.

No kopējā par analīzei derīgām atzītā anketu skaita 1097 anketas iegūtas, veicot tiešo interviju respondenta dzīvesvietā, bet 328 – respondentam pašam aizpildot aptaujas anketu EVS vajadzībām izveidotajā interneta vietnē.

Visbiežāk minētie nenotikušo interviju iemesli bija sekojoši: neviena nebija mājās, tika saņemts atteikums piedalīties aptaujā. Vairākos gadījumos intervētājs nevarēja piekļūt mājāsaimniecībai kodēto vai slēgto ārdurvju dēļ, tāpat atsevišķos gadījumos atlasītā persona atradās ilgstošā prombūtnē vai respondents nebija spējīgs atbildēt uz jautājumiem.

Lai izlīdzinātu respondentu iekļaušanas aptaujas izlasē varbūtību, EVS datu masīvam tika sagatavoti datu svāri, balstoties uz respondentu dzīvesvietas reģionu, dzimumu un vecumu.

Salīdzinošajā analizē interpretējot rezultātus, jāņem vērā konkrētajā valstī veiktās aptaujas laiks, jo daļā valstu aptauja norisinājās pirms Covid-19 pandēmijas, bet dažās – pēc pandēmijas sākuma, kas var ietekmēt sniegtās atbildes.

Eiropas Sociālais pētījums

Eiropas Sociālais pētījums (European Social Survey - ESS)³ ir starptautisks salīdzinošs socioloģisks pētījums, kas arī vērsts uz iedzīvotāju vērtību un attieksmju analīzi vairāk nekā 30 Eiropas valstīs. Šī pētnieciskā programma tika uzsākta 2001. gadā Rodžera Džovela vadībā. Latvijā ESS zinātnisko vadību un īstenošanu no 2003. līdz 2014. gadam nodrošināja LU Filozofijas un socioloģijas institūts, kopš 2018. gada - LU Sociālo zinātņu fakultātes Sociālo un politisko pētījumu institūts. Latvija ir piedalījusies četros ESS pētījuma posmos: 2006. gadā (3. posms), 2008. gadā (4. posms), 2015. gadā (7. posms) un 2019. gadā (9. posms).

ESS aptaujas anketu veido divas sadaļas (moduļi), katrā no kurām tiek iekļauti aptuveni 120 mērījumi. Pamata modulis tiek saglabāts relatīvi nemainīgs, savukārt divi līdz trīs rotējošie moduļi tiek iekļauti anketā pēc noteikta laika intervāla (dažādos pētījuma posmos tiek iekļauti atšķirīgi moduļi).

Pamata modulis iekļauj šādas jautājumu grupas: uzticēšanās institūcijām, nacionālā, etniskā, reliģijas identitāte, politiskā līdzdalība, labklājība, veselība un drošība, socio-politiskās vērtības, morālās un sociālās vērtības, sociālā atstumtība, dzīves apstākļi, izglītība un nodarbošanās, finansiālais stāvoklis un demogrāfiskie rādītāji.

Rotējošie moduļi aptver tādas tēmas kā imigrācija, pilsoniskā līdzdalība un demokrātija, ģimene, darbs un labklājība, ekonomikas morālie aspekti, veselība un palīdzības pieejamība, personīgā un sociālā labklājība, diskriminācijas pēc vecuma pieredze un izpausmes, Eiropas iedzīvotāju izpratne par demokrātiju un tās vērtējums un citas.

2019. gadā veiktā 9. posma datu ieguves metode ir Latvijas iedzīvotāju kopumu reprezentējoša nejaušā izlase, izmantojot adrešu reģistru. Aptaujas mērķa grupa ir Latvijas iedzīvotāji vecumā no 15 gadiem. Sasniegtās izlases apjoms ir 918 respondenti. Aptaujas laiks ir no 10.10.2019 līdz 21.01.2020.

Būtiski norādīt, ka ESS pētījumā izmantotais vērtību modelis ir balstīts uz Šaloma Švarca vērtību teorijas modeļiem (Schwartz, 1992, 2012; Sortheix & Schwartz, 2017). Šajā pieejā tiek izdalītas 10 motivējošās vērtības, kuras aptaujas anketā nomēra 21 indikators. Aptaujas jautājumi vērtību noskaidrošanai ir veidoti kā 21 personas raksturojums, un aptaujas dalībnieki, izmantojot 6 punktu skalu (1 – ļoti līdzīgs man; 2 – līdzīgs man; 3 – mazliet līdzīgs man; 4 – maz līdzīgs man; 5 – nav līdzīgs man; 6 – nepavisam nav līdzīgs man) novērtē katra raksturojuma līdzību ar sevi. Š.Švarca vērtību teorijas modelis apkopojošā veidā redzams 1. attēlā.

Desmit galvenās indivīdus motivējošās vērtības saskaņā ar Š.Švarca vērtību teorijas modeli ir:

- 1) Drošība (Security) = sabiedrības, attiecību un sevis drošība, harmonija un stabilitāte;

³ Eiropas Sociālā pētījuma mājas lapa (2021) Pieejams: <http://www.europeansocialsurvey.org/> Skatīts: 22.12.2021.

- 2) Konformisms (Conformity) = izvairīšanās no tādām darbībām, kas var satraukt citus vai pārkāpt sociālās gaidas vai normas;
- 3) Tradīcija (Tradition) = cieņa pret tradicionālo kultūru vai reliģiju, ar to saistīto ideju pieņemšana un paražu ievērošana;
- 4) Labestība (Benevolence) = to cilvēku labklājības saglabāšana un veicināšana, ar kuriem ir biežs personisks kontakts;
- 5) Universālisms (Universalism) = Visu cilvēku labklājības un vides aizsardzības atzīšana un aizsargāšana;
- 6) Orientācija uz sevi (Self-Direction) = neatkarīgums savās domās un darbību izvēlē, radošums un izpēte;
- 7) Stimulācija (Stimulation) = aizrautība, novitāte un izaicinājums dzīvē;
- 8) Hedonisms (Hedonism) = Prieks un uz sevi vērsts juteklisks apmierinājums;
- 9) Sasniegumi (Achievement) = personīgi panākumi, demonstrējot kompetenci atbilstoši sociālajiem standartiem;
- 10) Vara (Power) = sociālais statuss un prestižs, kontrole vai dominēšana pār cilvēkiem un resursiem.

ESS aptaujas instrumentārijā katru no vērtībām nomēra divi indikatori, bet universālisma vērtību – trīs.

1. attēls. Š.Švarca vērtību teorijas modelis

Avots: Sortheix, F., & Schwartz, S. H. (2017). Values that Underlie and Undermine Well-Being : Variability Across Countries. *European Journal of Personality*, 31 (2), 187-201. doi:10.1002/per.2096.

Sociālā un politiskā uzticēšanās (Inta Mieriņa)

Viena no pamattēmām, kurai pievēršas EVS jau daudzu gadu garumā, ir uzticēšanās. Lai gan sporādiski mērījumi tiek veikti vietēja mēroga aptaujās, reprezentatīvu datu par uzticēšanās izmaiņām ilgtermiņā Latvijā, un tās salīdzinājumu ar citām valstīm ir maz. EVS ir viens no retiem šādu datu avotiem. Šajā nodaļā analizētas divas uzticēšanās formas, ko literatūrā parasti raksturo kā ‘politisko’ un ‘sociālo’ jeb ‘vispārējo’ uzticēšanos. Runājot par politisko uzticēšanos, aptaujās parasti mēra atsevišķi uzticēšanos parlamentam, valdībai un politiskajām partijām, tomēr vairāki pētnieki ir empīriski parādījuši, ka politiskā uzticēšanās būtībā ir viendimensionāla attieksme, jo iedzīvotāji nespēj nenošķirt dažādu politisko institūciju darbību (Mishler & Rose, 2001; Hooghe, 2011; Denters et.al., 2007). Tādējādi, kā norāda Hūge (Hooghe, 2011), politiskās uzticēšanās vērtējums atspoguļo dominējošo politisko kultūru konkrētajā politiskajā sistēmā. Tomēr ir svarīgi nošķirt “difūzo atbalstu” politiskajai sistēmai no “specifiskā” atbalsta konkrētām politiskajām autoritātēm (Easton, 1965). Tas, ka iedzīvotājus neapmierina valdības darbs un viņi neuzticas konkrētajiem pie varas esošajiem politiķiem kopumā, nenozīmē, ka trūktu atbalsta demokrātijai kā pārvaldes formai, lai gan jāatzīmē, ka ilgstoša neapmierinātība ar politiskajām institūcijām nenoliedzami var ietekmēt difūzo atbalstu politiskajai sistēmai (Stoker, 2008; Dalton, 2004).

Vispārējo uzticēšanos pārsvarā mēra ar jautājumu: “*Vai, kopumā ņemot, vairākiem cilvēku var uzticēties, vai arī saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam?*”. Sekojot ietekmīgajam teorētiķim Robertam Patnemam (1993; 2000), līdztekus dalībai nevalstiskās organizācijās un asociācijās to klasiski uzskata par galveno sabiedrības sociālā kapitāla indikatoru. Galvenā kritika attiecībā uz “vispārinātās uzticības” mēru ir tāda, ka nav skaidrs, kādus “cilvēkus” respondenti domā (sk., piemēram, Keefer & Knack, 1997: 1256), tomēr jēdziena aizstāvji argumentē, ka vispārēju uzticēšanos var aplūkot kā abstraktu indikatoru, kas liecina par pārliecinošām ekspektācijām, ka lielākajai daļai citu, kurus mēs nepazīstam un par kuriem mums nav informācijas par viņu uzticamību, būs labi nodomi un viņi būs orientēti uz sadarbību, ne tikai sava labuma maksimizēšanu (Keefer & Knack, 1997; Gambetta, 2000; Herreros, 2004). Līdzās vispārējai uzticībai sociālā kapitāla literatūrā tiek runāts arī par specifisku uzticēšanos konkrētiem cilvēkiem, kurus cilvēks pazīst personīgi. Arī personīgos sociālos tīklus un tajos iesakņotos resursus literatūrā mēdz dēvēt par sociālo kapitālu (Pitchler & Wallace, 2007; Lin 2001), taču šajā gadījumā tas raksturo individuālo, neformālo sociālo kapitālu Pjēra Burdjē (Bourdieu, 1986) nozīmē – kombinācijā ar citām kapitāla formām, tas palīdz indivīdam iegūt labāku pozīciju dzīvē, piekļuvi noteiktiem resursiem un labumiem. Šauri un slēgti uzticēšanās tīkli tipiski veidojas lielas ekonomiskās vai politiskās nestabilitātes laikā, jo tie palīdz sasniegt lielāku noteiktību un drošību situācijās ar paaugstinātu zaudējumu risku (Cook et al., 2004). Kopumā, atkarībā no tā, vai sociālais kapitāls tiek uztverts kā individuāls vai kolektīvs labums (sk. Portes, 1998), tas galvenokārt dod atdevi indivīdiem un/vai kopienām (un netieši, tās veidojošiem indivīdiem).

Dažkārt tiek pieņemts, ka šie divi sociālā kapitāla veidi ir saistīti un savstarpēji papildinoši. Diemžēl pētījumos gūti pierādījumi, ka iesakņotība un paļaušanās uz šauriem un noslēgtiem neformālajiem tīkliem apgrūtina atvērtāku apmaiņas tīklu ar svešiniekiem izveidi un mazina uzticēšanos un sadarbību ar sev nepazīstamiem cilvēkiem, t.i., “pastāv zināms kompromiss (*trade-off*) starp ģimenes un neradniecības saišu stiprumu” (Fukuyama, 1996; Cook et al.,

2004; Portes, 1998; Howard, 2003; Pitchler & Wallace, 2007; Kaariainen & Lehtonen, 2006). “Cilvēki, kuri iegūst kapitālu, izmantojot savus sociālos tīklus, to dara tieši tāpēc, ka citi ir izslēgti” (DeFilippis, 2001: 801). Tieši šāds arguments nereti izvirzīts attiecībā uz postkomunistiskajām valstīm. Postkomunistiskās sabiedrības raksturo šauri, iekšēji saliedēti un viendabīgi cilvēku tīkli, kuriem nav daudz kontaktu un uzticības “citiem”, kā rezultātā notiek ne tikai indivīdu, bet arī nelielu grupu atomizācija (Rose, 1995; Gibsons, 2001). Konflikts starp “publisko” un “privāto” (Jowitt, 1992), plaši izplatītā paļaušanās uz neformāliem tīkliem apvienojumā ar vispārīgākas uzticības trūkumu, nevēlēšanos iesaistīties jebkādas pilsoniskās aktivitātēs vai organizācijās un zema uzticēšanās formālajām institūcijām bieži tikusi minēta kā svarīga postkomunistisko sabiedrību iezīme (Rose, 1999). Jāpiezīmē arī, ka “uzticības rādiuss”, par kuru runā Fukuyama (1996), var aprobežoties tikai ar tuvāko draugu vai ģimenes loku, vai arī būt iekļaujošāks un aptvert plašāku cilvēku grupu.

Sociālā kapitāla teorijā uzticēšanos uzskata par svarīgu sadarbībai, jo bez tās sadarbība kļūst dārga, neefektīva un mazāk iespējama (Fukuyama, 1996; Herreros, 2004). Cilvēkiem ir vēlme dot ieguldījumu kolektīvā labuma nodrošināšanā – gan nodokļu nomaksā, gan atbildīgā rīcībā pret vidi u.tml. – tikai tad, ja viņi uzticas citiem, ka arī tie sniegs savu ieguldījumu (Gambetta, 1988; Uslaner, 1999; Howard, 2003). Turklāt cilvēka uzticamība ikdienas sadarbības situācijās ir atkarīgi arī no tā, kādu godīgumu viņi sagaida no citiem (Dasgupta, 1988). Uzticēšanās veicina morālu uzvedību un ir kritiski svarīga pilsoniskās sabiedrības izveidošanai. Tā kā politika arī ir sava veida sociāla apmaiņa (Dalton, 2004: 159), līdzīgā veidā šos argumentus var attiecināt uz valsts un pilsoņu attiecībām. Arī uzticēšanās institūcijām veicina uz sadarbību vērstu, morālu uzvedību (Rose & Shin, 2001; Rothstein & Stolle, 2003; Uslaner, 1999; Fukuyama, 1996; Herreros, 2004) un samazina izmaksas, kas nepieciešamas likumu un noteikumu ievērošanas kontrolei un pārkāpumu sodīšanai, veicinot efektīvu formālo institūciju funkcionēšanu un sabiedrības labklājību kopumā (Rothstein & Stolle 2003; Uslaner 1999). Uzticēšanās var veicināt informācijas un ideju apmaiņu un pilsoņu aktīvu iesaisti demokrātiskajos procesos, uzlabojot pieņemto lēmumu kvalitāti, efektivitāti un leģitimitāti (Pateman, 1970; Almond & Verba, 1989; Mishler & Rose, 2005). Skepse un neuzticēšanās politiķiem, savukārt, var radīt vidi, kurā negodīga attieksme pret valsti var kļūt sabiedrībā morāli akceptēta un tolerēta (Knack, 2002). Tā noved pie politiskās nestabilitātes un augstas mainības (*electoral volatility*), kas bijusi vērojama daudzās postkomunisma valstīs, tostarp Latvijā.

Diemžēl pētījumu dati pastāvīgi parāda, ka Centrāl- un Austrumeiropas postkomunistiskajām valstīm līdz pat šai dienai ir raksturīgs salīdzinoši zems uztvertais politiskās efektivitātes līmenis, zema dalība nevalstiskās asociācijās, kā arī zema politiskā un sociālā uzticēšanās (Howard, 2003; Catterberg & Moreno, 2006; Makarovič et al., 2007).

Teorētiskajā literatūrā dominē dažādi skaidrojumi. Daļa sociālo zinātnieku apgalvo, ka neuzticēšanās politiskajām autoritātēm un pilsoniskās sabiedrības vājums kopumā ir pagātnes politiskās kultūras un t.s. “padomju mentalitātes” vēsturiskās iesakņotības rezultāts (piemēram, Howard, 2003; Sztompka, 1998; Howard, 2003; Paldam & Svendsen, 2000; Rose & Shin, 2001; Uslaner, 2003). Parasti pētnieki cenšas pamatot kultūras pieejas apgalvojumus ar makro līmeņa atšķirībām starp postkomunisma valstīm un citām attīstītajām un jaunattīstības valstīm (piemēram, Inglehart, 2006). Tomēr šāda pieeja ir problemātiska. Lai gan zems uzticēšanās un līdzdalības līmenis tik tiešām kopējs vairumam postkomunisma valstu (Howard 2003), tam var būt dažādi iemesli, ne tikai politiskās kultūras vēsturiskā iesakņotība. Līdzīgi sociāli-

ekonomiskie apstākļi, nevis socializācija noteiktā politiskajā kultūrā, var radīt līdzību attieksmēs.

Kultūras teoriju pieņēmumi sakņojas politiskās socializācijas teorijās, kas runā par to, ka strukturālais konteksts un sociālā vide, kurā bērni tiek audzināti, ietekmē viņu politisko orientāciju, attieksmes un vērtības (Gimpel et al., 2003, Torney-Purta, 2004). Pēc politiskās socializācijas pētnieku domām, dažas no agrā dzīves posmā⁴ iegūtajām attieksmēm kļūst tik svarīgas cilvēka pasaules skatījumā – ar ego saistītas vai “simboliskas” (Sears, 1975), ka tās ir noturīgas pret pārmaiņām vēlākos gados (Torney-Purta, 1995). Starp šādām attieksmēm ir, piemēram, rasu attieksmes, liberālā/konservatīvā nostāja un citas (Searing et al., 1976; Converse, 1976; Jennings & Markus, 1984; Alvin & Krosnick, 1991; Torney-Purta, 2004). Pieauguša cilvēka kognitīvo sistēmu ir grūtāk mainīt, tādēļ kultūrai var būt noteikta vēsturiska atkarība. Pēc Ingleharta domām, centrālie kultūras elementi “drīzāk mainīsies, nomainoties paaudzēm, nevis mainoties jau socializētiem pieaugušajiem” (Inglehart 1997: 15).

Tai pat laikā, Ričards Niemi un Mērija Hepbērna (Niemi & Hepburn, 1995) norāda, ka spriežot pēc iepriekšējiem pētījumiem, daļai, un iespējams lielai daļai, agrīnās mācīšanās ir nebūtiska loma tajā, kāda būs pieaugušo politiskā uzvedība (sk. piemēram, Alvin & Krosnick, 1991). Kvantitatīvie pētījumi, kas pielietojuši mikro-līmeņa analīzi, liek apšaubīt vismaz dažu politisko attieksmju, ko tradicionāli asociē ar komunisma mantojumu, vēsturisko iesakņotību. Starp šīm attieksmēm ir arī uzticēšanās politiskajām institūcijām. Analizējot postkomunisma valstis, Viljams Mišlers un Ričards Rouzs savā pētījumā atklāja “maz pierādījumu datus tam, ka postkomunisma valstu pilsoņi būtu socializēti visaptverošā nacionālajā kultūrā, kas nosaka politisko neuzticēšanos (Mishler & Rose, 2001: 297). Pie līdzīgiem secinājumiem nonāca Bas Denters et al. (2007), kā arī Mieriņa un Cers (2015), kas atklāja, ka uzticēšanos institūcijām labāk izskaidro politiskie faktori, pašreizējo politisko institūciju darbības rezultāti, nekā socio-kultūras mainīgie. Tomēr politiskās socializācijas pētnieki norāda, ka iespējamās lielas atšķirīgas dažāda tipa politiskās uzticēšanās noturīgumā (Searing et.al., 1976). Analizējot difūzo atbalstu politiskajai sistēmai, pētnieki ir atklājuši nelielu, taču nozīmīgu kohortu efektu postkomunisma valstīs (Neundorf, 2010; Mishler & Rose, 2007).

Runājot sociālo jeb vispārējo uzticēšanos, daži uzskata, ka tieksme uzticēties vai neuzticēties citiem attīstās jeb tiek iemācīta bērnībā (piemēram, Whiteley, 1999). Ēriks Uslaners, piemēram, uzskata uzticēšanos par morālu vērtību, “morālu bausli izturēties pret cilvēkiem tā, it kā viņi būtu uzticami” (Uslaner 2003, 103). Tās pamatā ir vispārēja pārliecība par citu cilvēku labo gribu un kopīgām morālām vērtībām. Šāda veida pasaules uzskats parasti tiek internalizēts agrīnā vecumā, ģimenē un turpinās pieaugušā vecumā. Taču empīriski sociālās jeb vispārējās uzticēšanās agrīna apguve un paaudžu atšķirības līdz šim pētīta tikai ASV, pamatojoties uz *General Social Survey* (GSS) (Robinson & Jackson, 2001; Schwadel & Stout, 2012; Wilkes, 2011) vai jauniešu - vecāku socializācijas paneļa pētījumu (Stolle & Hooghe, 2004). Pētījumos secināts, ka uzticēšanās cilvēkiem patiešām tiek iegūta jaunībā un ir uzskatāma par relatīvi stabilu cilvēka personības daļu (Stolle & Hooghe, 2004). Izmantojot atšķirīgas kohortas analīzes metodes, pētnieki nonāk pie līdzīgiem secinājumiem: vispārējā uzticēšanās ASV laika gaitā ir mazinājusies, turklāt katra paaudze, kas dzimusi pēc 1940. gadiem, citiem uzticas

⁴ Parasti tiek uzskatīts, ka individuālās politiskās socializācijas aktīvākais periods sākas 14 gadu vecumā un ilgst līdz 25 gadiem vai divdesmito gadu beigām (Niemi & Hepburn, 1995; Sears & Levy, 2003; Schuman & Corning, 2000; Mieriņa & Cers, 2015).

mazāk nekā iepriekšējā. Robinsons un Džeksons (2001) atklāj arī vecuma efektu: uzticēšanās ir viszemākā jaunāko amerikāņu vidū, palielinās līdz pusmūžam un pēc tam izlīdzinās. Runājot par postkomunisma valstīm, vēstures kontekstā jaunākajai paaudzei, kurai ir maz vai nav personisku atmiņu par komunistisko režīmu, vajadzētu vairāk uzticēties gan politiskajām institūcijām (Carnaghan, 2007; Neundorf, 2010), gan viens otram (Letki & Mieriņa, 2014).

Sociālā kapitāla literatūra runā par uz institūcijām vērsto un uz sabiedrību vērsto pieeju uzticēšanās skaidrošanā (Hooghe & Stolle, 2003). No sociālā kapitāla perspektīvas uzticēšanās un pilsoniskā iesaiste, veicinot viena otru, veido pozitīvo “apburto loku” (Putnam et al., 1993; Hooghe & Stolle, 2003). Rezultāts ir labāk informēti, vairāk iesaistīti, politiskos procesus ietekmēt spējīgi, politiski aktīvi un demokrātiski atbildīgi pilsoņi. No otras puses, arvien vairāk pētījumu liecina, ka pilsoniskās līdzdalības un iesaistes asociācijās loma uzticēšanās un demokrātisko attieksmju veidošanā visticamāk ir pārvērtēta (skat., Keefer & Knack, 1997; Hooghe & Stolle, 2003). Vienlaikus sociālā kapitāla literatūrā tiek uzsvērti arī demokrātisko normu, vērtību un prasmju pārnese caur ģimeni, skolu un darba vietu (Putnam et al., 1993; Almond & Verba, 1989; Pateman, 1970; Pietrzyk-Reeves, 2008).

Pētnieku vidū joprojām risinās diskusijas par to, kā tieši ir saistītas sociālā (starppersonu) un politiskā uzticēšanās. Sociālā kapitāla pētnieki bieži vien saskata uzticēšanos institūcijām kā starppersonu uzticēšanās paplašinājumu, projekciju uz politiskajām institūcijām (Putnam et al., 1993; Almond & Verba, 1989; Inglehart, 1999). No otras puses, jaunākos pētījumos uzsvērti institūciju izšķirošā loma sociālā kapitāla veidošanā, apgalvojot, ka sociālā uzticēšanās tiek veidota “no augšas”, t.i., ka nodrošinot drošu vidi un līgumu ievērošanu, kā arī rādot piemēru un rosinot reciprocitātes jūtas, labi funkcionējošas institūcijas palīdz veidot sadarbības tīklus, attīstīt uzticēšanos un uz sadarbību vērstas attieksmes (Keefer & Knack, 1997; Gambetta, 2000; Levi, 1996; Rothstein, 2004; Deters et al., 2007; Catterberg & Moreno, 2006). Tas, vai institūcijas veicina izaugsmi, izvairās no korupcijas, ir atsaucīgas un uzticamas, ietekmē normas un vērtības, kas dominē sabiedrībā: priekšstatus, nostāju un ekspektācijas cilvēkiem vienam pret otru, pašiem sevi un savu kā pilsoņa lomu. Tādējādi pilsoniskās sabiedrības vitalitāte tiek saskatīta kā politiskās, juridiskās un institucionālās vides rezultāts (Levi, 1996; Rothstein, 2004, cita starpā). Daži autori (piemēram, Gibson, 2001; Howard, 2003; Rothstein, 2004) uzsver, ka komunisma apstākļos valsts represīvajām un korumpētajām institūcijām bija izšķiroša loma uzticības graušānā⁵.

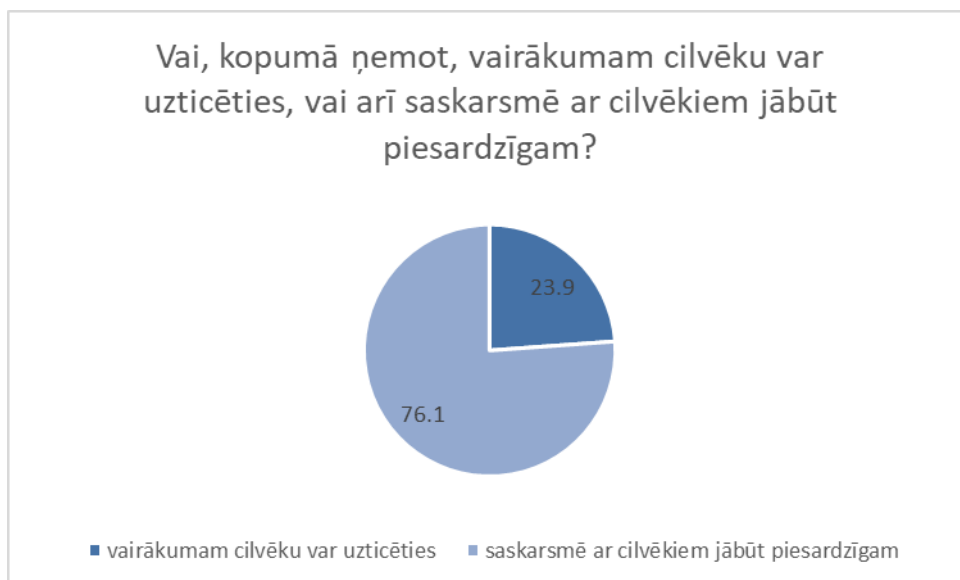
Visbeidzot, no institucionālās perspektīvas, uzticēšanās vai neuzticēšanās institūcijām ir balstīta uz racionālu pašreizējo politisko institūciju darbības izvērtējumu un priekšstatu par to korumpētību (Rothstein & Stolle, 2003; Rothstein, 2004; Mishler & Rose, 2001). Literatūrā iespējams atrast daudz pierādījumu t.s. “politiskā snieguma hipotēzei”, kas saista uzticēšanos institūcijām ar to sniegumu (Catterberg & Moreno, 2006; Mishler & Rose 2001, 2005).

⁵ Šo uzskatu gan apstrīd Badesku un Nellers (Badescu & Neller, 2005, 33), kuri apgalvo, ka "ir sporādiski (labākajā gadījumā) pierādījumi tam, ka bijušo komunistisko valstu elites korupcija var izraisīt mazāku uzticēšanos citiem".

Rezultātu analīze

Pētījuma dati liecina, ka kopumā tikai katrs ceturtais Latvijas iedzīvotājs (24%) uzskata, ka vairākumam cilvēku var uzticēties, kamēr 76% drīzāk piekrīt, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam (3.attēls).

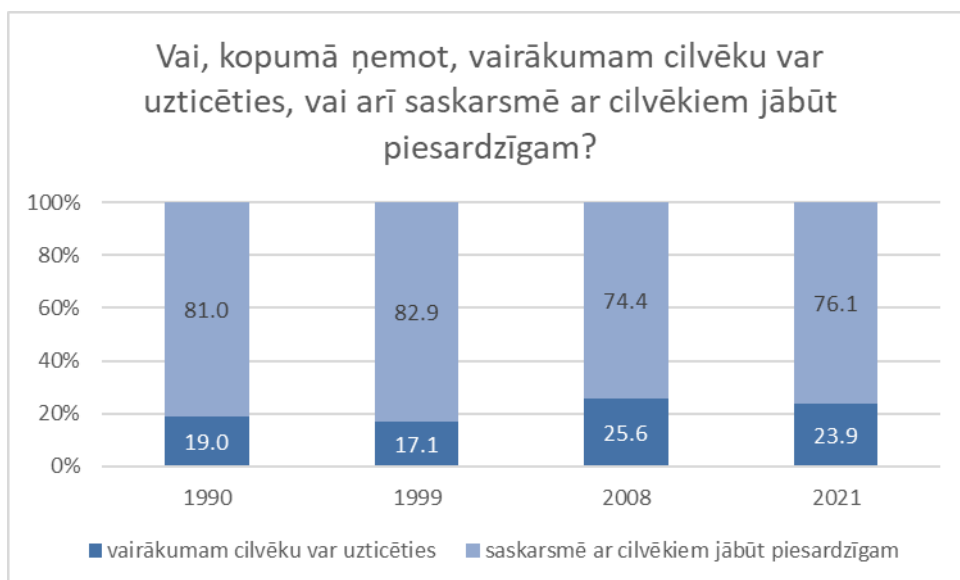
2.attēls. Vispārējā uzticēšanās Latvijas iedzīvotāju vidū (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Aplūkojot, kā attieksmes mainījušās gadu gaitā, var secināt, ka šobrīd vispārējā uzticēšanās Latvijas sabiedrībā ir nedaudz augstāka nekā 90-ajos gados, tomēr kopš 2008.gada nav augusi.

3.attēls. Vispārējā uzticēšanās izmaiņu dinamika (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS dati skaidri parāda, ka uzticēšanās līderi ir Ziemeļvalstis: Dānija, Norvēģija un Somija, kam seko Zviedrija un Islande. Šajās valstīs lielākais vairums iedzīvotāju uzskata, ka citiem var uzticēties (4.tabula). Bijušā komunistiskā bloka valstis, ar atsevišķiem izņēmumiem,

atrodas saraksta lejasdaļā, tostarp arī valstis ar salīdzinoši augstu iekšzemes kopproduktu (IKP) uz iedzīvotāju, piemēram, Slovēnija un Čehija. Tas šķietami liecina par zināmām kultūras un uztveres atšķirībām šajā Eiropas reģionā. Vispārējās uzticēšanās līmenis Latvijā ievērojami atpaliek no Ziemeļ- un Rietumeiropas valstīm, taču arī no mūsu kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas, kur citiem gatavi uzticēties trešdaļa iedzīvotāju. Salīdzinošā kontekstā, tas ir līdzīgs kā vispārējās uzticēšanās līmenis Krievijā, Polijā un Čehijā, tātad, uz citu postkomunisma valstu fona uzskatāms par vidēju.

Viens no jautājumiem, ko uzdevuši daudzi pētnieki, ir – cik lielā mērā neuzticēšanās uzskatāma par ‘Padomju mantojumu’, jo no tā būtu iespējams spriest, cik viegli vai grūti šīs attieksmes mainīt. Lai izsekotu kādas paaudzes kopējās attieksmes, gūstot informāciju par to stabilitāti laikā, tipiski izmanto kohortu analīzi. Tā cenšas nodalīt trīs dažādus efektus, kas izskaidro attieksmju izmaiņas vai stabilitāti: kohortu (vai paaudzes) efektu, perioda (vai laika) efektu un vecuma (vai dzīves cikla) efektu (Sears, 1983: 89). Kohortas efekts rodas, ja ievērojams skaits cilvēku ir pakļauti līdzīgiem, nozīmīgiem sociāliem spēkiem un/vai piedzīvo līdzīgus, nozīmīgus sociālos notikumus savos attieksmju formējošos gados (Sears, 1990). Tas atstāj nospiedumu šajā paaudzē visa tās pārstāvju dzīves ciklā. Vecuma (vai dzīves cikla) efekta klātbūtne nozīmē, ka uzskati vienkārši mainās līdz ar vecumu vai ka cilvēkiem ir tendence noteiktos dzīves posmos pieņemt noteiktas pārlicības. Visbeidzot, perioda (laika) efekts atspoguļo vispārējās attieksmes izmaiņas iedzīvotāju vidū jeb kontekstuālo apkārtējās vides notikumu ietekmi. Mūsu gadījumā uzticēšanās vēsturiskai iesakņotībai būtu jāatspoguļojas noturīgā noteiktu paaudžu attieksmju īpatnībā.

1.tabula. Vispārējā uzticēšanās starptautiskā kontekstā (%)

	Vairākumam cilvēku var uzticēties	Saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam
Dānija	74.1	25.9
Norvēģija	72.8	27.2
Somija	69.8	30.2
Zviedrija	63.8	36.2
Islande	63.3	36.7
Nīderlande	59.5	40.5
Šveice	59.3	40.7
Austrija	51.2	48.8
Baltkrievija	42.2	57.8
Spānija	41.5	58.5
Vācija	41.4	58.6
Lielbritānija	40.4	59.6
Igaunija	34.4	65.6
Lietuva	32.9	67.1
Azerbaidžāna	28.2	71.8
Ukraina	28.2	71.8
Ungārija	27.4	72.6
Itālija	27.1	72.9
Francija	26.6	73.4
Slovēnija	25.7	74.3
Armēnija	25.0	75.0
Polija	24.8	75.2
Latvija	23.9	76.1
Krievija	23.6	76.4
Čehija	22.4	77.6
Montenegro	22.4	77.6
Slovākija	21.6	78.4
Bulgārija	17.5	82.5
Serbija	17.2	82.8
Portugāle	17.0	83.0
Ziemeļmakedonija	15.9	84.1
Horvātija	14.0	86.0
Rumānija	12.9	87.1
Bosnija un	9.7	90.3
Gruzija	9.1	90.9
Albānija	2.8	97.2

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Literatūrā ir piedāvātas dažādas kohortu analīzes metodes, kas katra balstīta uz noteiktiem statistiskiem vai principiāliem pieņēmumiem. Šajā ziņojumā izmantosim vienkāršāko no tām - nominālo pieeju, kur tiek veidota vienkārša atkarīgā mainīgā krusteniskā tabula pēc vecuma grupām un apsekojuma gada. Vecuma grupas tiek veidotas, iekļaujot tādu pašu gadu skaitu kā intervālos starp aptaujas gadiem (mūsu gadījumā ~ 10 gadi). Pēc tam tiek pārbaudīti atkarīgā mainīgā lieluma procenti (vai rādītāji) pēc rindām, kolonnām un diagonālēm, lai noteiktu modeļus, kas norādītu uz vienu vai vairākiem no šiem trim efektiem. Tomēr vizuālu diagonāļu pārbaudi nevar uzskatīt par konkrētu kohortas efekta pierādījumu. Pirmkārt, tai nav nekādu

statistisku pierādījumu. Otrkārt, pat ja šķiet, ka nav kohortas efekta, to var aizēnot vecuma un perioda ietekme.

Sekojoš minētajai pieejai, turpinājumā aplūkosim uzticēšanās dinamiku starp dažāda dzimšanas gada respondentiem. Vispirms jāatzīmē, ka pētījums ļauj konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības uzticēšanās līmenī starp dažādām paaudzēm (Sig.<0.05). Tie, kas dzimuši 1960.-ajos gados uzticas citiem mazāk nekā nākamās paaudzes, bet tie, kas dzimuši 1970.-ajos – vairāk nekā iepriekšējās paaudzes. Interesanti, ka, ja 1990.gadā vecākie cilvēki bija tie, kas citiem uzticējās visvairāk, kamēr jauniešu vidū valdīja liela neuzticēšanās sajūta, tad šobrīd tieši jaunāki cilvēki, kas dzimuši pēc 1970.gada uzticas citiem salīdzinoši visvairāk (2.tabula).

Pretēji ASV konstatētajam uzticēšanās līmeņa kritumam, Latvijā gandrīz visās paaudzēs vērojams uzticēšanās līmeņa pakāpenisks pieaugums līdz 2008.gadam, ar tam sekojošu nelielu kritumu, tātad – šīs izmaiņas varētu atspoguļot kopējo politisko un sabiedriskās dzīves notikumu nospiedumu. Vienlaikus, skatoties, kā mainījušās attieksmes dažādās vecuma grupās, redzams, ka uzticēšanās redzami augusi darbaspējīgo iedzīvotāju vidū (~20-50.g.v.), bet vecāka gadagājuma – nē. Iespējams, tas skaidrojams ar darbaspējas vecuma iedzīvotāju situācijas ievērojamu uzlabošanos (t.sk. bezdarba mazināšanos) kopš 1990.gadiem, kontrastā ar pastāvīgi augstu nabadzības un sociālās atstumtības risku vecāko Latvijas iedzīvotāju vidū. Salīdzinot dažādu paaudžu atbildes, atklājas, ka tie, kuri dzimuši 1980.gadā vai vēlāk, t.i., socializējušies jau neatkarīgā Latvijā, kopumā ir gatavi uzticēties saviem līdzcilvēkiem vairāk nekā tie, kuri dzimuši 1940.-1969.gados un socializējušies Padomju Latvijā. Paaudzes, kas dzimusi 1970-tajos gados vispārējā uzticēšanās, kaut 1990-tajos gados (viņu jaunības dienās) bija ļoti zema, arī laika gaitā ir augusi. Daļa no viņiem, beidzoties 1990-to gadu krīzei un atsākoties ekonomikas izaugsmei un stabilitātei, vēl bija pietiekoši jauni, lai iemācītos vairāk uzticēties saviem līdzcilvēkiem. Vienlaikus, runājot par socializācijas lomu uzticēšanās veidošanā, izteikta uzticēšanās līmeņa stabilitāte dzīves garumā vērojama tikai 1940-to gadu paaudzē, jo par jaunākajām paaudzēm šobrīd trūkst datu ilgākā periodā, lai droši apgalvotu, ka datos redzams kohortu efekts. Tomēr rezultāti atbilst gaidītajam, balstoties uz šīs paaudzes socializāciju jau politiski un stabilākā un ekonomiski labākā situācijā, turklāt kontrastē ar ASV konstatēto salīdzinoši zemāku uzticēšanās līmeni jauniešu vidū. Tas nozīmē, ka, mainoties paaudzēm, var sagaidīt lēnu vispārējās uzticēšanās līmeņa kāpumu Latvijas sabiedrībā.

2.tabula. Uzticēšanās dinamika atkarībā no dzimšanas gada (%)

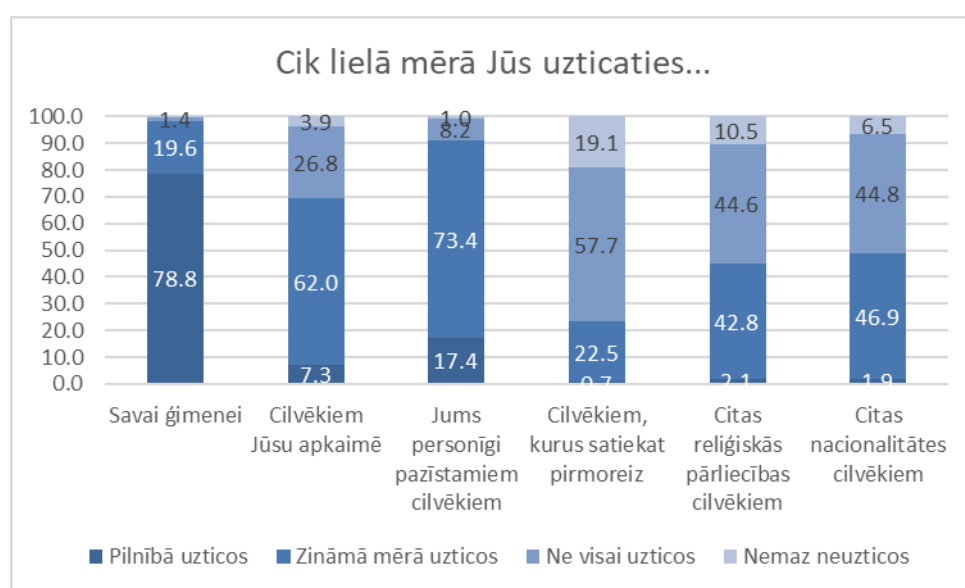
Vairākumam cilvēku var uzticēties

	1990	1999	2008	2021
Līdz 1940.	33.3	14.2	24.2	18.6
1940.-1949.g.	19.1	19.7	20.1	19.9
1950.-1959.g.	15.5	22.3	24.2	21.8
1960.-1969.g.	12.7	12.9	26.5	17.3
1970.-1979.g.	7.7	17.2	24.8	29.9
1980.-1989.g.		24.0	29.8	26.3
1990.g.vai vēlāk			41.3	27.2

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Labāku priekšstatu par to, kam tieši uzticas vai neuzticas Latvijas iedzīvotāji, ļauj iegūt pētījumā sniegtās atbildes par dažādām iedzīvotāju grupām. Kā redzams 4.attēlā, absolūtais vairākums uzticas savai ģimenei, tomēr pat sev pazīstamiem cilvēkiem pilnībā uzticas tikai 17%, kamēr 73% viņiem ‘drīzāk uzticas’. Tas liecina, ka uzticēšanās rādītājs Latvijā ir ļoti šaurs un pamatā apstājas pie ģimenes robežām. Divas trešdaļas (69%) iedzīvotāju vismaz zināmā mērā uzticas savas apkaimes iedzīvotājiem, bet cilvēkiem, kurus satiek pirmoreiz, vismaz zināmā mērā uzticas tikai 23%. Tas liecina, ka personīga pazīstamība kaut vai tikai ‘pēc sejas’ Latvijā ir ļoti būtiska, lai rastos uzticēšanās. Vienkārši ‘cilvēkam no malas’, tiekoties pirmoreiz, uzticas reti kurš. Citas reliģiskās pārliecības vai citas nacionalitātes cilvēkiem vismaz zināmā mērā uzticas aptuveni puse Latvijas iedzīvotāju. Šis vērtējums ir aptuveni pa vidu starp ‘personīgi pazīstamiem cilvēkiem’ un ‘cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz’, kas varētu liecināt, ka svarīgāk par tautību un reliģisko piederību ir, vai šo cilvēku personīgi pazīst vai nē.

4.attēls. Specifiskā uzticēšanās dažādām iedzīvotāju grupām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijā ir viens no zemākajiem rādītājiem attiecībā uz uzticēšanos cilvēkiem savā apkaimē – tā ir Bosnijas, Albānijas un Krievijas līmenī. Turklāt uzticēšanās cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz, ir ārkārtīgi zema - gandrīz zemākā no 36 valstīm, pārspējot tikai Albāniju. Vienlaikus uzticēšanās cilvēkiem, ko zina personīgi, Latvijā ir salīdzinoši augsta – viena no augstākajām post-padomju telpā. Uzticēšanās citas tautības un reliģiskās piederības cilvēkiem postkomunisma valstīs kopumā ir zemāka nekā citos Eiropas reģionos. Latvijā un šī fona tā ir vidēja un atbilst tam, kāda tā ir vairumā citu šī reģiona valstu (3.tabula). Var secināt, ka Latvijā ir īpaši izteikts kontrasts starp uzticēšanos šaurai tuvu cilvēku grupai un uzticēšanos plašākai sabiedrībai jeb cilvēkiem, ko personīgi nepazīst.

3.tabula. Uzticēšanās dažādām iedzīvotāju grupām: starptautisks salīdzinājums (%)

	Cilvēkiem Jūsu apkaimē	Jums personīgi pazīstamiem cilvēkiem	Cilvēkiem, kurus satiekat pirmoreiz	Citas reliģiskās pārlicības cilvēkiem	Citas tautības cilvēkiem
Zviedrija	89.7	98.9	88.8	92.9	92.9
Islande	92.6	99.4	88.5	91.2	91.2
Norvēģija	90.9	98.0	83.6	85.4	85.4
Dānija	92.1	99.2	83.1	86.2	86.2
Lielbritānija	85.2	97.4	82.6	84.0	84.0
Nīderlande	91.8	98.3	81.3	82.4	82.4
Somija	91.6	97.7	78.0	80.1	80.1
Šveice	84.5	96.2	75.7	79.9	79.9
Francija	76.1	91.1	70.0	72.4	72.4
Horvātija	71.7	85.2	65.7	68.2	68.2
Spānija	79.1	92.5	65.1	68.0	68.0
Vācija	80.5	94.0	62.8	62.9	62.9
Ungārija	83.6	89.7	62.3	56.7	56.7
Igaunija	81.1	94.5	61.3	68.1	68.1
Portugāle	73.0	75.5	59.4	58.1	58.1
Austrija	83.6	93.8	57.4	59.2	59.2
Itālija	73.6	72.8	53.8	53.4	53.4
Slovākija	84.7	88.6	53.1	40.6	40.6
Bosnija un Hercegovina	69.2	74.9	51.6	52.1	52.1
Ziemeļmaķedonija	77.5	83.4	49.9	51.1	51.1
Čehija	78.4	90.7	49.8	45.0	45.0
Melnkalne	81.8	78.1	47.3	45.0	45.0
Polija	75.8	86.4	46.7	50.8	50.8
Baltkrievija	72.6	85.0	44.4	44.1	44.1
Bulgārija	71.4	87.1	43.9	41.9	41.9
Krievija	70.2	79.7	40.5	40.9	40.9
Gruzija	81.4	79.1	40.0	46.5	46.5
Ukraina	76.5	82.3	38.6	46.4	46.4
Slovēnija	68.6	84.5	37.9	39.7	39.7
Serbija	64.0	77.8	36.6	36.1	36.1
Lietuva	81.0	86.6	34.1	38.7	38.7
Armēnija	70.7	74.4	32.2	49.9	49.9
Azerbaidžāna	66.3	79.9	28.3	28.7	28.7
Latvija	69.3	90.8	23.2	44.9	48.8
Albānija	69.7	87.3	8.8	47.2	40.2

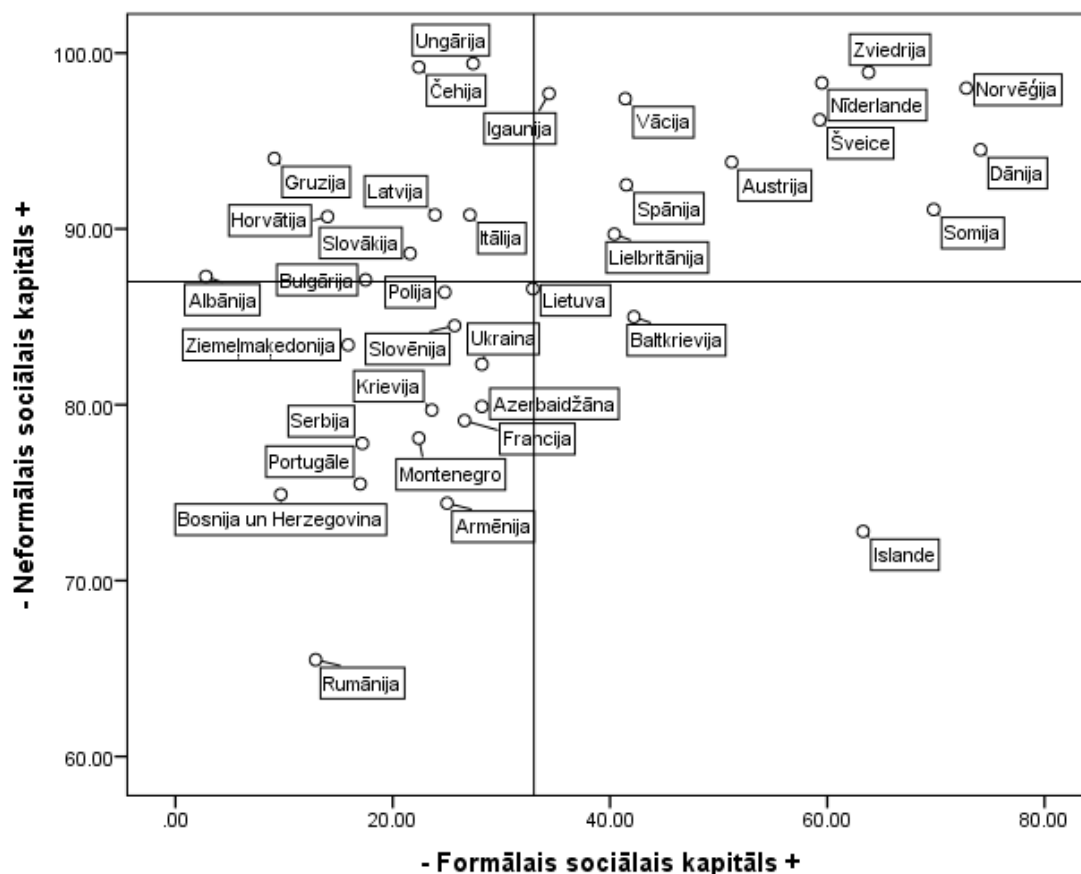
Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: tabulā attēlots, cik % vismaz zināmā mērā uzticas konkrētajām iedzīvotāju grupām.

Pičlers un Vollasa (Pitchler & Wallace, 2007) apgalvo, ka pastāv dažādi “sociālā kapitāla režīmi” – tie, kam abas sociālā kapitāla formas ir augstas (komplementaritāte), un citi, kuros neformālais sociālais kapitāls aizstāj formālo sociālo kapitālu (aizvietošana). EVS aptaujas dati

apstiprina, ka Skandināvijas valstīs un Nīderlandē ir visaugstākais visu veidu sociālā kapitāla līmenis, bet daudzās Centrāl- un Austrumeiropas valstīs, tostarp arī Latvijā, neformālais sociālais kapitāls ir svarīgāks un veicina šauru uzticēšanās loku veidošanos (5.attēls).

5.attēls. Sociāla kapitāla režīmi

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

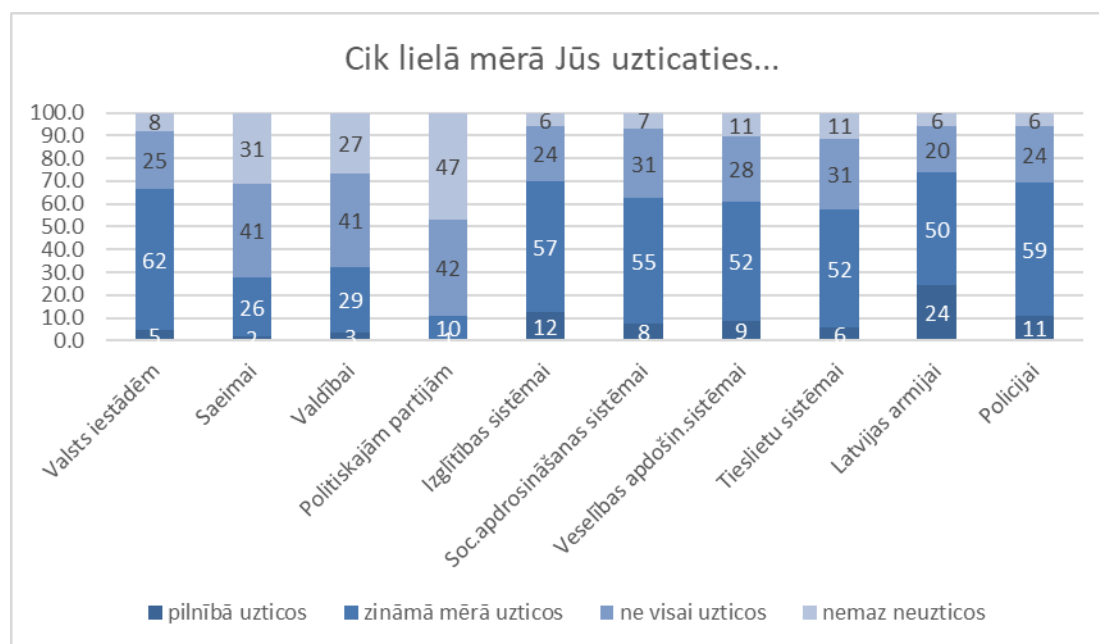
Piezīme: skaitļi attēlā atspoguļo, cik % vismaz zināmā mērā uzticas cilvēkiem kopumā (formālais sociālais kapitāls) un cilvēkiem, kurus pazīst personīgi (neformālais sociālais kapitāls).

Viens no galvenajiem skaidrojumiem lielajai atkarībai uz relatīvi noslēgtiem draugu un ģimenes tīkliem ir bijusi valsts ierobežotā loma dzīvei nepieciešamo nodrošināšanā un nepieciešamība nodrošināt alternatīvu vāji strādājošām formālajām un valsts institūcijām, kā arī nepieciešamība veidot neformālu attiecību tīklus, lai piekļūtu informācijai, ikdienas patēriņa precēm vai citiem vērtīgiem ‘deficīta labumiem’ komunisma un postkomunistiskās pārejas laikā (Rose, 1999; Howard, 2003; Cook et al., 2004; Letki & Mieriņa, 2014; Karstedt, 2003). “Blats” un labvēlību apmaiņa ciešā personīgā tīklā bija neformāla savstarpīguma mehānisma galvenais elements, kas aizpilda iestāžu atstāto tukšumu (Ledeneva, 1998; Rose, 1999; Cook et al., 2004). Komunisma krišana radīja vidi, ko raksturo vēl lielāka nenoteiktība, institucionāls vājums un neparedzamība (Rose-Ackerman, 2001; Howard, 2003). Tas padarīja cieši sasaistītus uzticības un savstarpīguma tīklus par uzņēmējdarbības attīstības pamatu (Radaev, 2002), palīdzot cilvēkiem tikt galā ar neskaidrībām un pasargāt sevi no valsts (bez)darbības. Pāreja uz tirgus ekonomiku deva stimulu ne tikai saglabāt, bet arī paplašināt stratēģisku

personisko sociālo tīklu izmantošanu cīņā par jauna veida deficītu – ienākumiem un nodarbinātību (Paldam & Svendsen, 2000; Rose, 1999; Gerber & Mayorova, 2010).

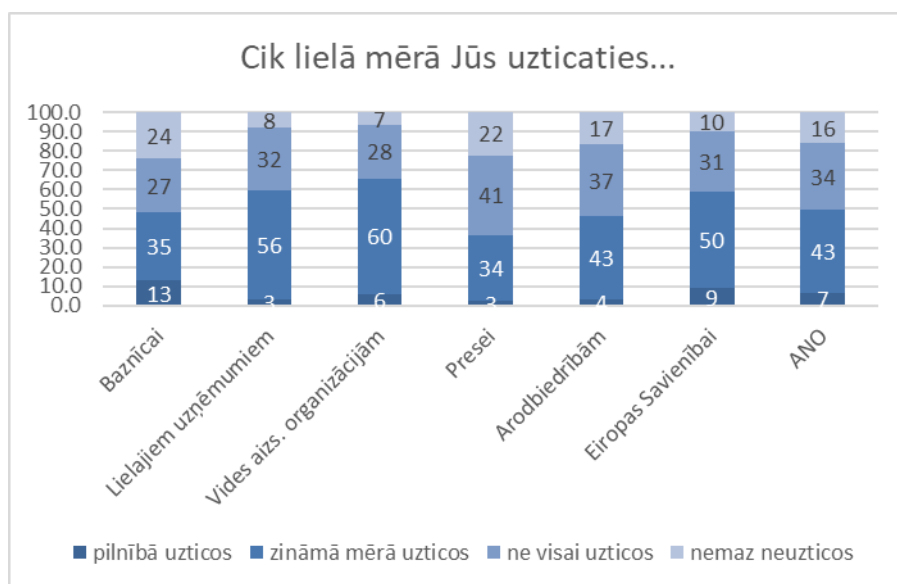
EVS pētījumā tika iekļauti arī politisko uzticēšanos raksturojoši jautājumi. Līdzīgi kā citas aptaujas, arī šī uzrāda ļoti zemu politiskās uzticēšanās līmeni. Mazāk nekā trešdaļa iedzīvotāju vismaz zināmā mērā uzticas valdībai (32%), Saeimai (26%), un tikai 11% - politiskajām partijām. Vienlaikus valsts iestādēm uzticēšanās ir samērā augsta: tām vismaz zināmā mērā uzticas 67% Latvijas iedzīvotāju. Izglītības, veselības apdrošināšanas un sociālās apdrošināšanas sistēmai uzticas 61-69%, bet tieslietu sistēmai mazāk – 58% iedzīvotāju. Armija un policija bauda ap 70% Latvijas iedzīvotāju uzticību (7.attēls).

6.attēls. Uzticēšanās valsts un politiskajām institūcijām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

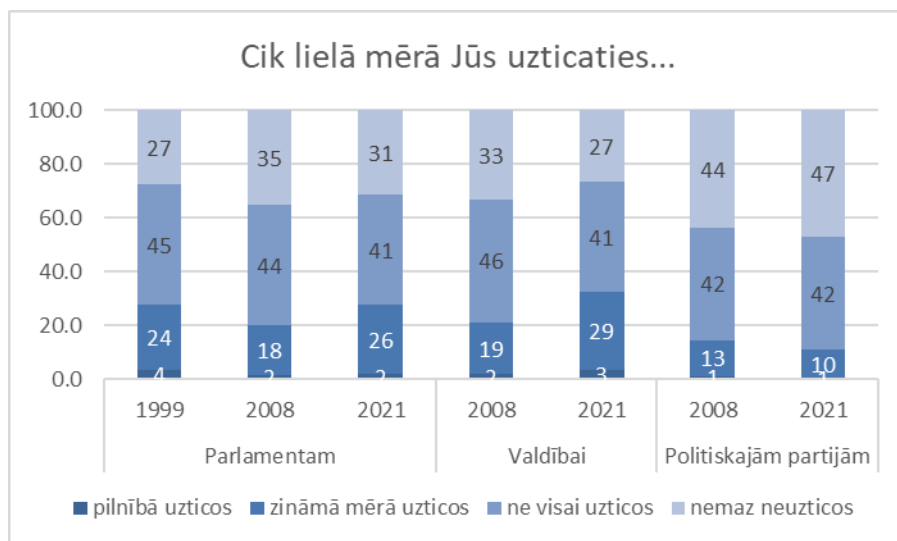
7.attēls. Uzticēšanās citām institūcijām (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Aplūkojot attieksmju dinamiku, redzams, ka, neraugoties uz to, ka līdz 2008. gadam Latvija bija piedzīvojusi strauju ekonomikas izaugsmi, bet pēdējais EVS aptaujas vilnis tika īstenots Covid-19 pandēmijas ēnā, kad valstij un sabiedrībai nācās saskarties ar daudziem izaicinājumiem un nepatīkamām izvēlēm, tomēr kopš 2008.gada uzticēšanās parlamentam un valdībai ir nedaudz augusi. Uzticēšanās politiskajām partijām kopumā, savukārt, ir mazinājusies (9.attēls). Jāatzīmē gan, ka, salīdzinot ar 1999.gadu, atbilžu dinamika pārliecinoši pozitīvu tendenci attiecībā uz uzticēšanos parlamentam neuzrāda. Tas, šķiet, sniedz netiešu pierādījumu tam, ka politiskā uzticēšanās vismaz zināmā mērā atkarīga no konkrētajā brīdī pie varas esošiem politiķiem un to darbības.

8.attēls. Politiskās uzticēšanās dinamika (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijas iedzīvotāju uzticēšanās parlamentam vērtējama kā samērā zema: tā ir 24.vietā no 36.valstīm par kurām pieejams šis mērījums (7.tabula). Tomēr

jāatzīmē, ka tas ir raksturīgi vairumam demokrātisku postkomunisma valstu (tās visas ieņem politiskās uzticēšanās saraksta lejasdaļu), turklāt tikai nedaudzās valstīs – Šveicē, Zviedrijā, Norvēģijā un Azerbaidžānā – parlamentam uzticas vairāk nekā puse iedzīvotāju. Salīdzinot ar kaimiņvalstīm, Latvijā parlamentam uzticas nedaudz vairāk nekā Lietuvā, bet mazāk nekā Igaunijā.

Augstu uzticēšanos parlamentam un valdībai pauduši respondenti ne vien bagātākajās Eiropas valstīs, bet arī autoritārajā Azerbaidžānā, Baltkrievijā un Krievijā, kas iespējams skaidrojams ar mediju kontroli, bailēm kritizēt politiķus un redzamu alternatīvu trūkumu. Latvijā uzticēšanās valdībai, lai gan kopumā zema, uz citu valstu fona uzskatāma par vidēju – tā līdzinās uzticēšanās līmenim Francijā un Islandē, tikai nedaudz atpaliek no Vācijas un Portugāles, un par pārspēj Lielbritāniju un vairumu Dienvid- un Austrumeiropas valstu. No kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas gan šajā ziņā atpaliekam.

Uzticēšanās politiskajām partijām Latvijā, savukārt, ir viena no zemākajām Eiropā, tomēr jāatzīmē, ka partijām neuzticas lielākā daļa iedzīvotāju visās pētījumā iekļautajās valstīs.

4.tabula. Politiskā uzticēšanās: starptautisks salīdzinājums (%)

	Parlamentam	Valdībai	Politiskajām partijām
Azerbaidžāna	66.8	92.4	37.9
Šveice	58.9	67.8	26.1
Norvēģija	70.5	59.8	36.4
Baltkrievija	50.1	55.3	29.2
Krievija	44.2	53.3	32.0
Zviedrija	64.8	51.9	32.4
Nīderlande	43.7	49.0	25.5
Igaunija	33.3	43.4	13.5
Somija	45.5	42.5	19.8
Lietuva	23.4	41.6	18.1
Dānija	46.9	39.7	28.2
Austrija	45.0	39.5	26.5
Ungārija	35.7	39.2	15.9
Montenegro	35.2	38.3	30.4
Gruzija	30.7	38.1	21.2
Portugāle	34.2	35.2	21.5
Vācija	38.9	35.0	17.3
Latvija	27.6	32.3	10.8
Francija	34.7	31.6	11.8
Islande	36.6	31.4	17.9
Slovākija	40.0	30.9	20.7
Serbija	21.5	30.0	15.6
Lielbritānija	32.8	29.6	16.6
Ziemeļmaķedonija	32.7	26.5	21.5
Armēnija	26.6	25.3	25.5
Polija	20.5	24.5	9.1
Itālija	28.1	24.3	12.8
Spānija	32.6	22.3	18.3
Bulgārija	15.3	20.9	14.0
Rumānija	17.7	18.8	12.3
Čehija	14.0	18.6	11.1
Bosnija un Hercegovina	16.4	18.5	12.6
Ukraina	18.9	16.3	13.6
Slovēnija	15.6	14.5	5.4
Albānija	7.6	14.3	5.7
Horvātija	7.4	10.0	4.3

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: skaitļi tabulā norāda, cik % iedzīvotāju konkrētajai institūcijai vismaz zināmā mērā uzticas

Vērojamas lielas, statistiski nozīmīgas (Sig.<0.01) atšķirības tajā, cik lielā mērā parlamentam (Saeimai) uzticas dažāda vecuma cilvēki. Visvairāk šobrīd parlamentam uzticas vecākās paaudzes cilvēki – tie, kuri dzimuši līdz 1950.gadam, bet vismazāk – vidējā paaudze, kas dzimuši 1970.-ajos gados. Arī 2008.gadā tieši 1970.to paaudze bija viena no kritiskāk noskaņotajām, kamēr vecākā paaudze un arī jaunākās paaudzes parlamentam visu aptaujā

aplūkoto gadu laikā uzticējušās salīdzinoši nedaudz vairāk. 8.tabulā atainotie dati drīzāk liek domāt par nelielu paaudžu efektu, nevis vecuma efektu.

5.tabula. Dažādu paaudžu uzticēšanās parlamentam dinamikā (%)

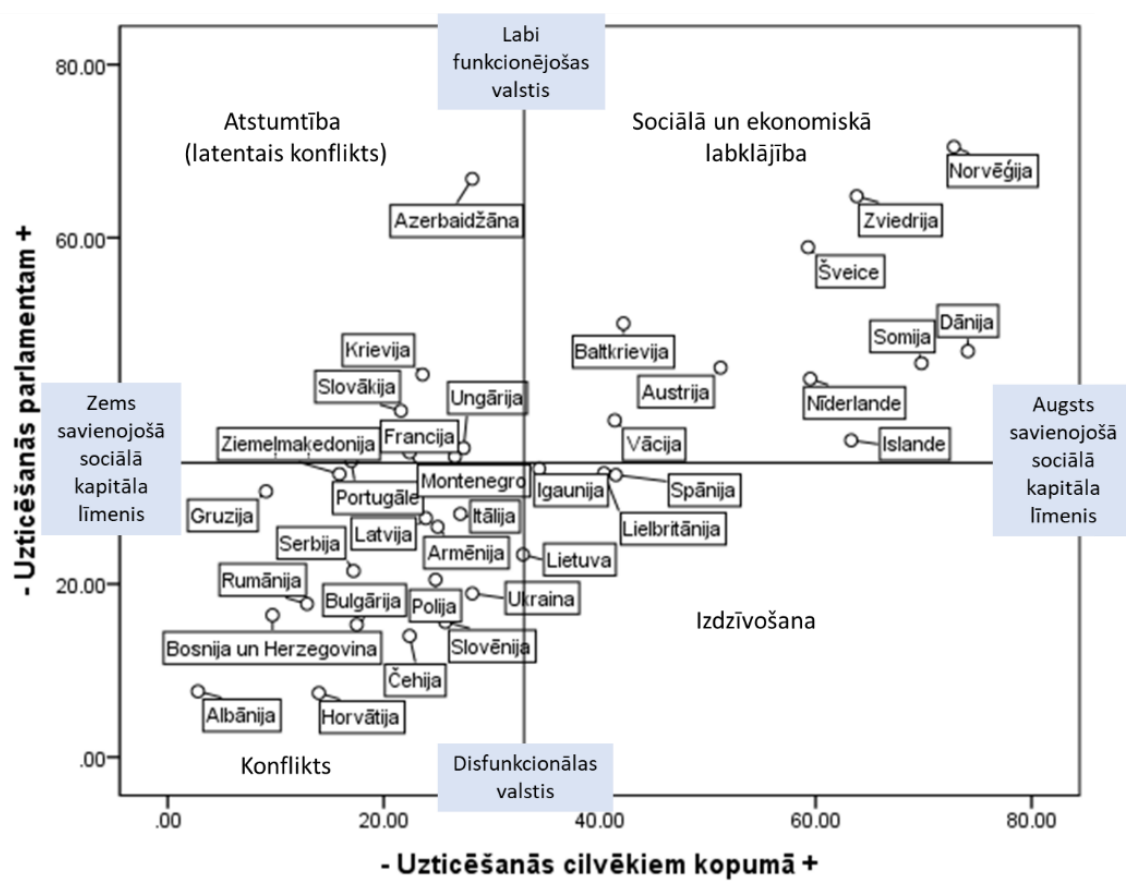
	1999	2008	2021
Līdz 1940.g.	34.8	24.7	49.8
1940.-1949.g.	25.0	18.7	33.7
1950.-1959.g.	22.4	19.7	28.7
1960.-1969.g.	18.3	15.8	25.3
1970.-1979.g.	28.8	16.8	20.0
1980.-1989.g.	51.7	24.9	26.8
1990.g.vai vēlāk		23.6	29.1

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Savā ziņā tam apstiprinājumu sniedz salīdzinājums ar citām valstīm – vecākās paaudzes lielāka uzticēšanās parlamentam raksturīga arī daudzās citās postkomunisma valstīs. Attiecībā uz jaunāko paaudžu lielāku uzticēšanos tik viennozīmīgu secinājumu izdarīt nevar – jaunieši vairāk uzticas parlamentam dažās postkomunisma valstīs, bet citās ne, kā arī dažās citās valstīs, tādēļ iespējams, ka savu lomu spēlē arī vecuma efekts, kas kombinējas vai pārklājas ar kādiem citiem apstākļiem. To, vai patiesi ir vērojams kohortu efekts attiecībā uz politisko uzticēšanos jaunākajās paaudzēs (kontrastējot ar līdz šim pētījumos secināto), pārliecinošāk parādīs nākamie pētījumu viļņi, kas ļaus aplūkot dinamiku ilgākā periodā.

Narajana un Vūlkoks (2000) piedāvā valsts-pilsoņu attiecību modeli saskaņā ar kuru iespējams raksturot pastāvošo sadarbību starp iedzīvotājiem un valsts institūcijām. Atbilstoši Mihaela Vūlkoka un Dīpas Narajanas (Woolcock & Narayan, 2000) valsts-pilsoņu attiecību modelim, vairumā postkomunisma valstu, kas tika iekļautas šajā pētījumā raksturīgs zems uzticēšanās līmenis gan līdzpilvēkiem, gan valsts pārvaldes struktūrām (9. attēls). Šādi apstākļi rada auglīgu vidi sociālajai atstumtībai, noziedzībai un diskriminācijai, kā arī paaugstina konfliktu, vardarbības vai anarhijas risku. Igaunijā un Lietuvā savienojošā sociālā kapitāla, ko raksturo augsts uzticēšanās līmenis līdzpilvēkiem, ir nedaudz vairāk nekā citās aplūkotajās postkomunisma valstīs. Tā kā valsts pārvaldes struktūru sniegums atpaliek no gaidītā, iedzīvotāji mēdz pievērsties “izdzīvošanas” stratēģijām. Tie veido un izmanto privātus tīklus un sakarus, lai pārvarētu grūtības un būtu veiksmīgāki gan ekonomiski, gan sociāli. Tomēr arī šāda tipa valstis, kur sociālais kapitāls būtībā kompensē vājas, naidīgas vai vienaldzīgas formālās institūcijas, tiek uzskatītas par disfunkcionālām (Woolcock & Narayan, 2000). No otras puses, savienojošais sociālais kapitāls (uzticēšanās) var tikt izmantots, lai atjaunotu attīstību pēc Covid-19 pandēmijas.

9.attēls. Narajanas un Vūlkoka (2000) valsts-pilsoņu attiecību modelis

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Etnisko grupu vērtību salīdzinājums (Inese Šūpule)

Šajā nodaļā iekļautās analīzes pamatā ir divu Latvijas lielāko lingvistisko grupu attieksmju un vērtību salīdzinājums, izmantojot gan ESS (2019), gan EVS (2021) aptauju datus. Balstoties uz ESS datiem šajā nodaļā aplūkotas atšķirības attiecībā uz Šaloma Švarca vērtību teorijā balstītajiem datiem, emocionālajam saitēm ar Latviju un Eiropu, atbalsts Latvijas dalībai ES (balsot par palikšanu ES), kā arī attieksme pret gejiem un lesbietēm.

EVS aptaujas datus analizēti tādi jautājumi kā sociālā distance, savstarpējā uzticēšanās, pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek, apmierinātība ar savu dzīvi un attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās.

ESS aptaujas datu analīze: galvenās indivīdus motivējošās vērtības

Divu galveno lingvistisko grupu attieksmju un vērtību salīdzinājuma Latvijā analīzes pamatā ir ESS aptaujas jautājums: Kādā valodā vai valodās Jūs pārsvarā runājat mājās? Pirmā atbilde. Jānorāda, ka aptaujā 72% jeb 664 respondenti mājās pārsvarā runā latviski, 26% jeb 235 respondenti mājās pārsvarā runā krieviski, bet 2% citā valodā.

Uz Šaloma Švarca vērtību teorijas modeli (Schwartz, 1992, 2012; Sortheix & Schwartz, 2017) balstīto indikatoru analīze atklāj, ka drošība, labestība un universālisms ir nozīmīgākās vērtības gan latviešu, gan krievu socio-lingvistiskajās grupās. Savukārt atšķirības ir vērojamas to aspektu vērtējumā, kas nav paši būtiskākie (nav ar augstāko vērtējumu). Piemēram, lielākais aptaujāto skaits abās analīzes grupās izjūt līdzību ar šādiem apgalvojumiem: (1) Viņš ir pārliecināts, ka cilvēkiem būtu jā rūpējas par dabu. Viņam ir svarīgi rūpēties par apkārtējo vidi; (2) Viņam ir svarīgi būt lojālam pret saviem draugiem. Viņš vēlas veltīt sevi cilvēkiem, kuri ir viņam tuvi; (3) Viņam ir svarīgi pašam pieņemt lēmumus par to, ko viņš dara. Viņam patīk būt brīvam un neatkarīgam no citiem. (4) Viņam ir svarīgi, lai valdība garantētu viņa drošību dažādu draudu gadījumā. Turpmāka padziļināta analīze šajā jautājumā nepieciešama saistībā ar datu būtiskuma pārbaudi, kontrolējot dažādas citas sociāli-demogrāfiskās grupas.

6. tabula. Švarca vērtību mērīšanas instruments: 21 apgalvojums. Apkopotas atbildes: ļoti līdzīgs man, līdzīgs man, diezgan līdzīgs man. %

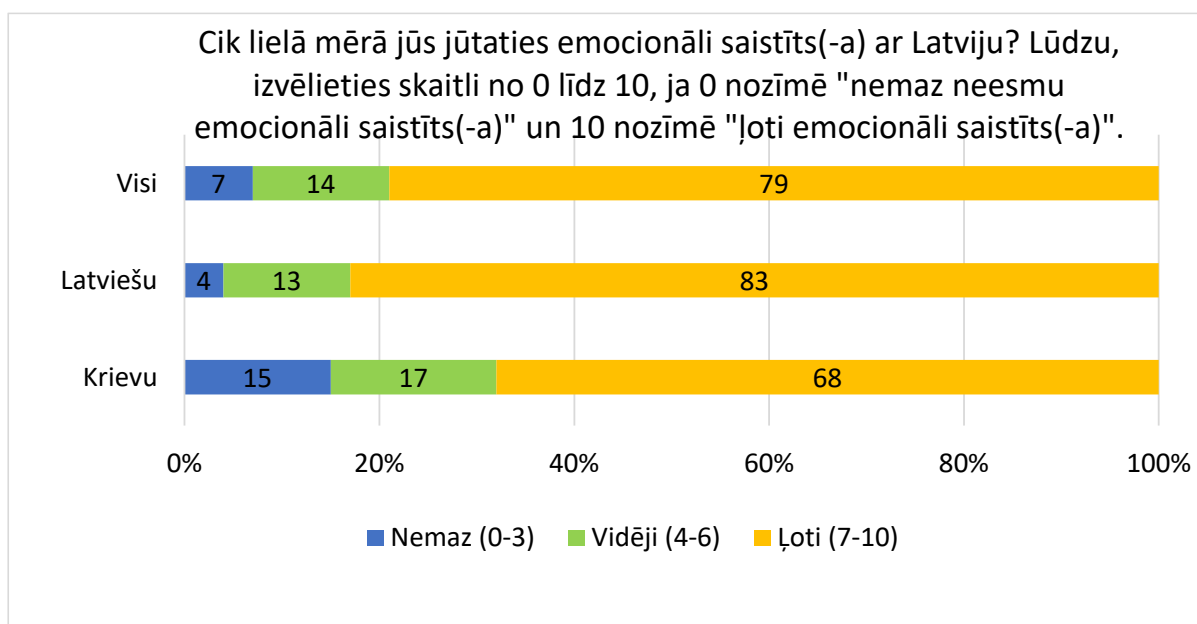
Apgalvojums/ Līdzīgs man	Latviešu	Krievu	X ₂
Viņam ir svarīgi radīt jaunas idejas un būt radošam. Viņam patīk darīt lietas savā, īpašā veidā.	71%	58%	X ² (1, N = 888) = 13.0, p = .00
Viņam ir svarīgi būt bagātam. Viņš grib, lai viņam būtu daudz naudas un dārgas lietas.	22%	23%	X ² (1, N = 893) = 0.5, p = .50
Viņš uzskata, ka ir svarīgi, lai pret visiem cilvēkiem pasaulē izturētos vienādi. Viņš ir pārliecināts, ka visiem ir jābūt vienādām iespējām dzīvēt.	82%	78%	X ² (1, N = 884) = 2.6, p = .11
Viņam ir svarīgi parādīt savas spējas. Viņš vēlas, lai cilvēki apbrīno to, ko viņš dara.	47%	51%	X ² (1, N = 890) = 0.8, p = .36
Viņam ir svarīgi dzīvot drošā apkārtnē. Viņš izvairās no visa, kas var apdraudēt viņa drošību.	87%	82%	X ² (1, N = 894) = 1.9, p = .16

Viņam patīk pārsteigumi, un viņš vienmēr meklē jaunas nodarbes, ko darīt. Viņš uzskata, ka dzīvē ir svarīgi nodarboties ar dažādām lietām.	70%	55%	$X^2(1, N = 894) = 11.2, p = .00$
Viņš uzskata, ka cilvēkiem jādara tas, ko viņiem liek darīt. Viņš uzskata, ka cilvēkiem vienmēr jāievēro noteikumi, pat tad, kad neviens to neredz.	55%	47%	$X^2(1, N = 888) = 2.8, p = .09$
Viņam ir svarīgi ieklausīties cilvēkos, kuri ir atšķirīgi. Pat tad, ja viņš tiem nepiekrīt, viņš vēlas tos izprast.	86%	79%	$X^2(1, N = 892) = 2.2, p = .14$
Viņam ir svarīgi būt pieticīgam un atturīgam. Viņš cenšas sev nepievērst citu uzmanību.	74%	77%	$X^2(1, N = 895) = 1.3, p = .26$
Viņam ir svarīgi labi pavadīt laiku. Viņam patīk sevi palutināt.	73%	51%	$X^2(1, N = 895) = 27.4, p = .00$
Viņam ir svarīgi pašam pieņemt lēmumus par to, ko viņš dara. Viņam patīk būt brīvam un neatkarīgam no citiem.	92%	86%	$X^2(1, N = 898) = 2.4, p = .12$
Viņam ir ļoti svarīgi palīdzēt apkārtējiem cilvēkiem. Viņš vēlas rūpēties par viņu labklājību.	87%	79%	$X^2(1, N = 895) = 7.2, p = .01$
Viņam ir svarīgi būt ļoti veiksmīgam. Viņš cer, ka cilvēki pamanīs viņa sasniegumus.	52%	51%	$X^2(1, N = 891) = 0.0, p = .88$
Viņam ir svarīgi, lai valdība garantētu viņa drošību dažādu draudu gadījumā. Viņš vēlas, lai valsts būtu tik spēcīga, lai tā spētu aizsargāt savus iedzīvotājus.	90%	89%	$X^2(1, N = 891) = 0.2, p = .62$
Viņš meklē piedzīvojumus, un viņam patīk riskēt. Viņš vēlas aizraujošu dzīvi.	36%	29%	$X^2(1, N = 895) = 6.2, p = .01$
Viņam ir svarīgi vienmēr uzvesties atbilstoši. Viņš vēlas izvairīties darīt ko tādu, ko citi uzskata par nepareizu.	62%	71%	$X^2(1, N = 883) = 7.3, p = .01$
Viņam ir svarīgi, lai citi viņu cienītu. Viņš vēlas, lai cilvēki dara to, ko viņš saka.	55%	56%	$X^2(1, N = 889) = 0.6, p = .43$
Viņam ir svarīgi būt lojālam pret saviem draugiem. Viņš vēlas veltīt sevi cilvēkiem, kuri ir viņam tuvi.	94%	85%	$X^2(1, N = 895) = 17.4, p = .00$
Viņš ir pārliecināts, ka cilvēkiem būtu jā rūpējas par dabu. Viņam ir svarīgi rūpēties par apkārtējo vidi.	94%	92%	$X^2(1, N = 900) = 0.4, p = .51$
Tradīcijas ir viņam svarīgas. Viņš cenšas ievērot reliģiskās vai savas ģimenes tradīcijas.	82%	73%	$X^2(1, N = 898) = 5.9, p = .01$
Viņš cenšas izmantot katru iespēju, lai izklaidētos. Viņam ir svarīgi darīt lietas, kas viņam sagādā prieku.	59%	47%	$X^2(1, N = 897) = 15.4, p = .00$

ESS aptaujas datu analīze: Emocionālās saites ar Latviju un Eiropu

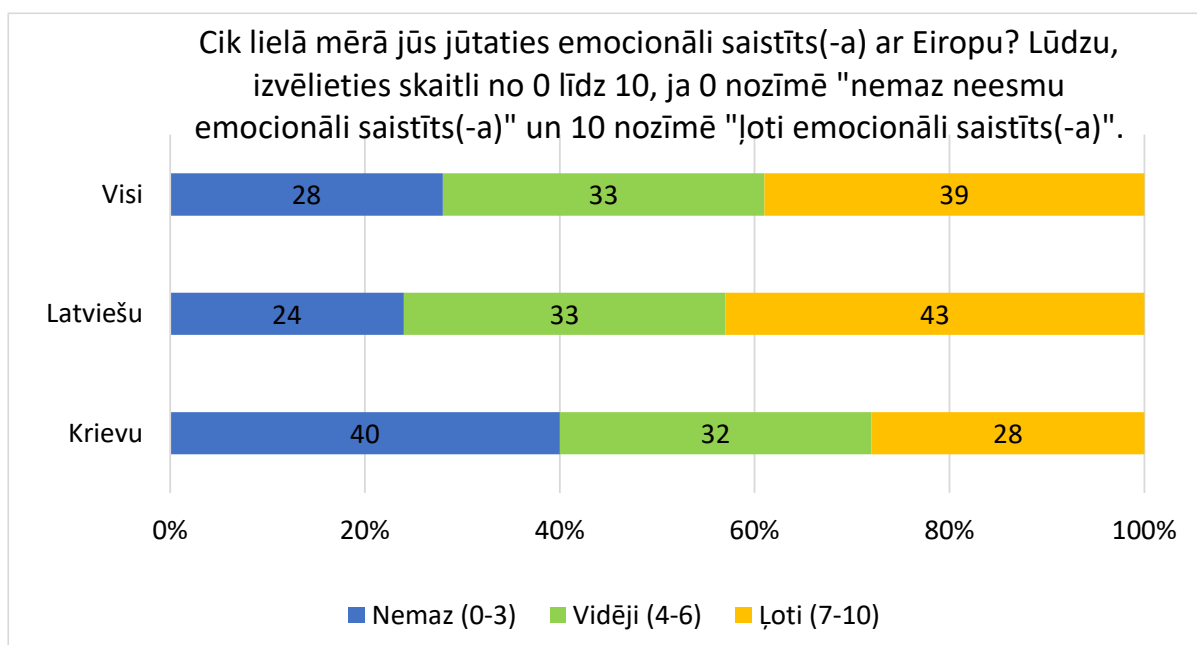
Jautājums par emocionālajām saitēm ar Latviju atklāj, ka latviešu un krievu socio-lingvistiskajās grupās ir atšķirības attiecībā uz emocionālajām saitēm ar Latviju ($X^2(10, N = 913) = 37.7, p = .00$). Vienlaikus jānorāda, ka arī krievu lingvistiskajā grupā diezgan liela daļa aptaujāto (68%) jūtas cieši saistīti ar Latviju (salīdzinājumam latviešu lingvistiskajā grupā – 83%).

10.attēls. Emocionālās saites ar Latviju (%)

Avots: ESS dati. 2019. Nesvērti dati.

11.attēls. Emocionālās saites ar Eiropu (%)

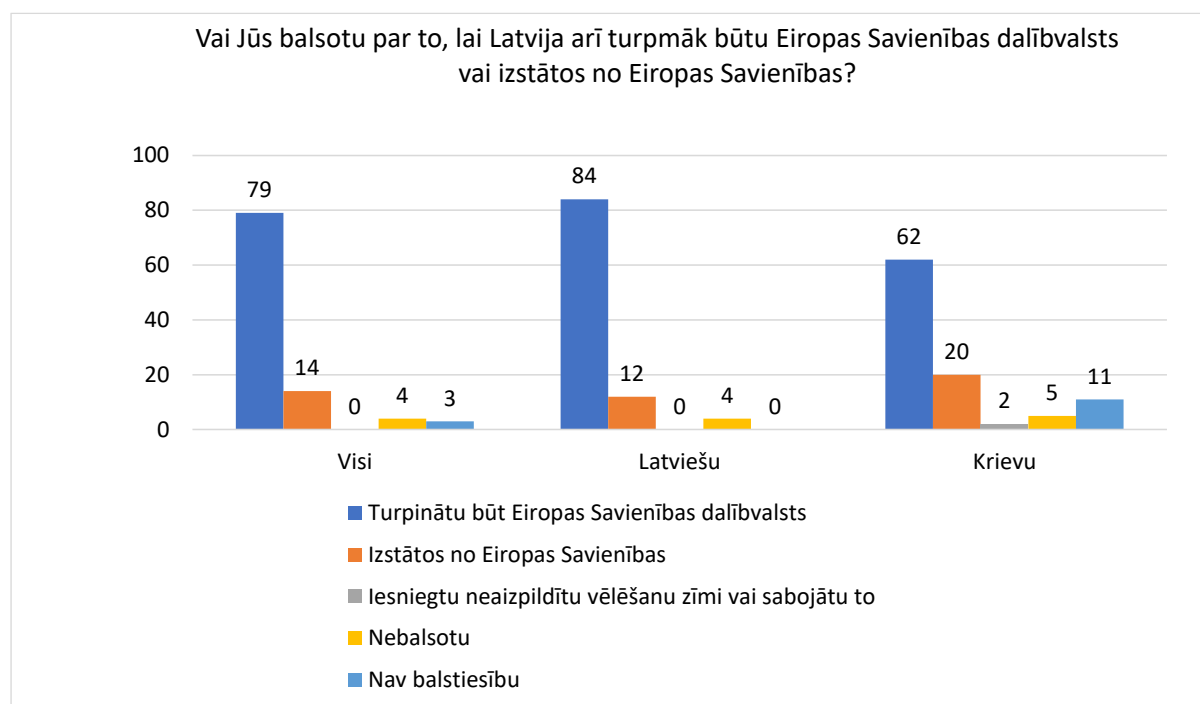

Avots: ESS dati. 2019. Nesvērti dati.

Salīdzinoši ar Eiropu ciešas emocionālās saites ir ievērojami mazākam skaitam gan latviešu (43%), gan krievu (28%) lingvistiskajās grupās, vienlaikus jānorāda, ka atšķirības starp abām grupām ir statistiski būtiskas ($X^2(10, N = 881) = 36.2, p = .00$).

Aplūkojot atbildes uz jautājumu “Vai Jūs balsotu par to, lai Latvija arī turpmāk būtu Eiropas Savienības dalībvalsts vai izstātos no Eiropas Savienības?”, redzams, ka 11% aptaujāto krievu lingvistiskajā grupā nav snieguši atbildes uz šo jautājumu, jo viņiem nav balsstiesību. Būtiski, ka gan latviešu (84%), gan krievu (62%) lingvistiskajās grupās lielākā daļa aptaujāto pozitīvi vērtē Latvijas dalību ES, lai gan atšķirības ir statistiski būtiskas ($X^2(5, N = 868) = 92.9, p = .00$).

12.attēls. Atbalsts Latvijas dalībai ES (balsotu par palikšanu ES) (%)

Avots: ESS dati. 2019. Nesvērti dati.

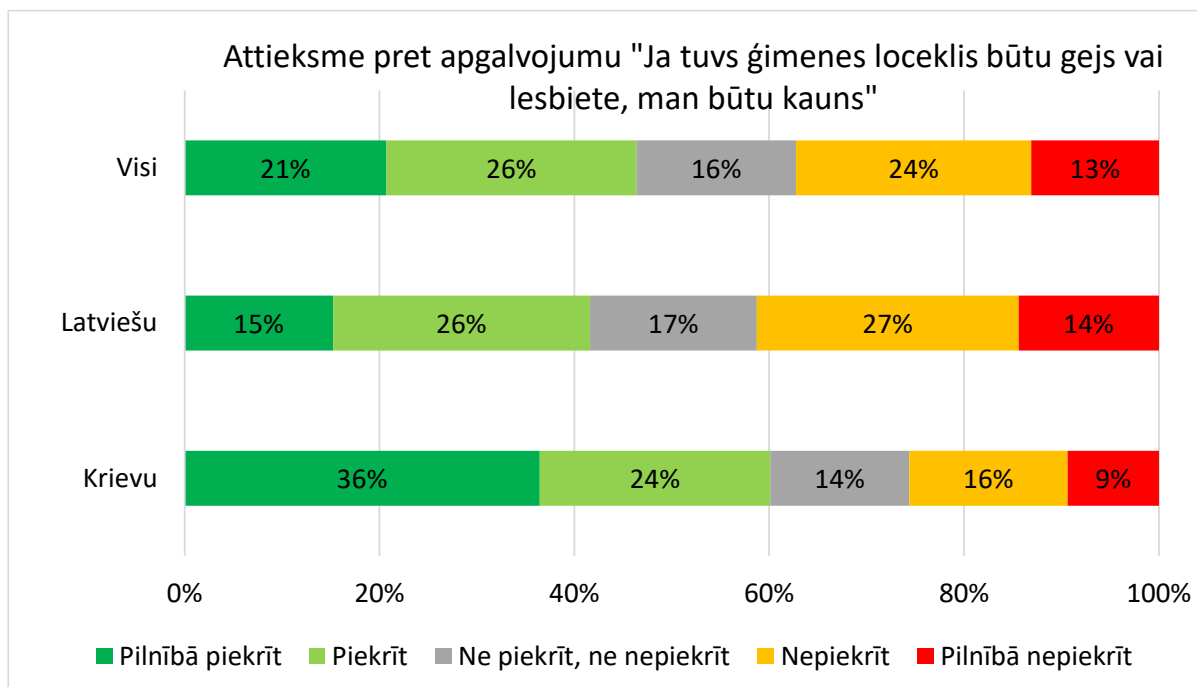
ESS aptaujas datu analīze: attieksme pret gejiem un lesbietēm

Sava veida konservatīvisma vai tradicionālo vērtību indikators ESS aptaujā ir jautājumi par attieksmi pret gejiem un lesbietēm. Aptaujas anketā tie tika formulēti kā apgalvojumi, kam respondenti vai nu piekrīt vai nepiekrīt. Aptaujas dati parāda, ka latviešu lingvistiskajā grupā 41% aptaujāto piekrīt apgalvojumam “Ja tuvs ģimenes loceklis būtu gejs vai lesbiete, man būtu kauns”, savukārt krievu lingvistiskajā grupā tam piekrīt 60%, un šīs atšķirības ir būtiskas ($X^2(4, N = 801) = 43.4, p = .00$).

Toleranci pret gejiem un lesbietēm mēra attieksme pret izteikumu: “Gejiem un lesbietēm būtu jāļauj dzīvot savu dzīvi kā viņi vēlas”. Šim apgalvojumam latviešu lingvistiskajā grupā piekrīt 66% aptaujāto, bet krievu lingvistiskajā grupā tam piekrīt 50%, un arī šīs atšķirības ir būtiskas ($X^2(4, N = 847) = 21.8, p = .00$).

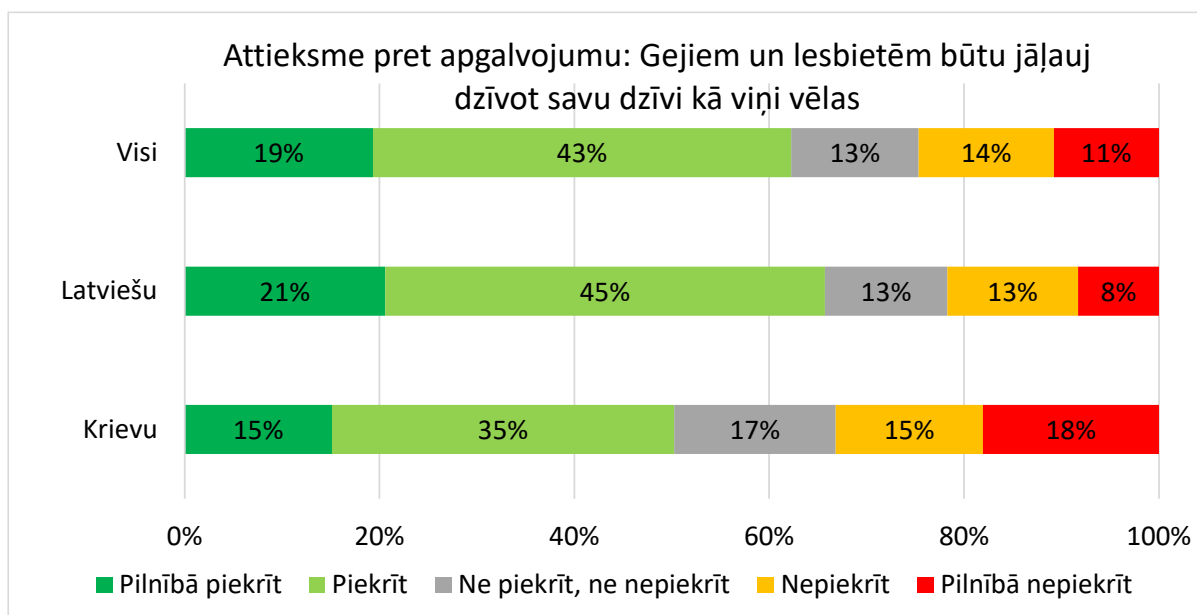
Kopumā aptaujas datu analīze rāda, ka būtiskākās atšķirības starp latviešu un krievu lingvistiskajām grupām ir saistītas ar konservatīvismu un tolerances trūkumu pret gejiem un lesbietēm.

13.attēls. Attieksme pret gejiem un lesbietēm: Ja tuvs ģimenes loceklis būtu gejs vai lesbiete, man būtu kauns (%)

Avots: ESS dati. 2019. Nesvērti dati.

14.attēls. Attieksme pret gejiem un lesbietēm: Gejiem un lesbietēm būtu jāļauj dzīvot savu dzīvi kā viņi vēlas (%)

Avots: ESS dati. 2019. Nesvērti dati.

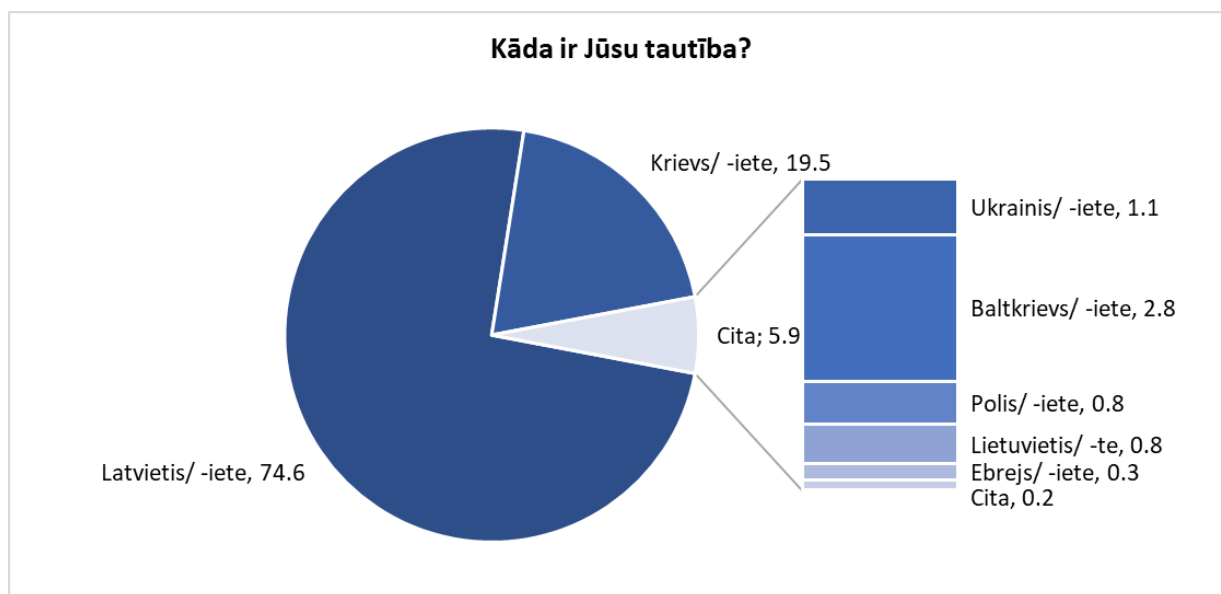
Analīzes kategorijas EVS aptaujā

Galvenie EVS aptaujas indikatori, kas atlasīti, lai raksturotu Latvijas sabiedrības virzību uz vienotu, drošu un atvērtu sabiedrību, ir šādi:

- 1) Sociālā distance dažādās etniskajās grupās;
- 2) Savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās;
- 3) Pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās;
- 4) Apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās;
- 5) Attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās.

EVS dati, kas izmantoti, analizējot etnisko grupu vērtības, balstītas uz jautājumu: “Kāda ir Jūsu tautība?”. Oriģinālie dati tika iegūti kopumā par septiņām tautību grupām (latvieši, krievi, ukraiņi, baltkrievi, poļi, lietuvieši, ebreji), kā arī dodot iespēju izvēlēties atbildi “cits”. Ņemot vērā atbilžu sadalījumu un analīzes mērķi, tika izveidotas trīs analīzes kategorijas: latvieši, krievi un cita tautība.

15.attēls. Tautības jautājums EVS aptaujas anketā un analīzes kategorijas (%)

Avots: EVS dati. 2021. N=1325. Nesvērti dati.

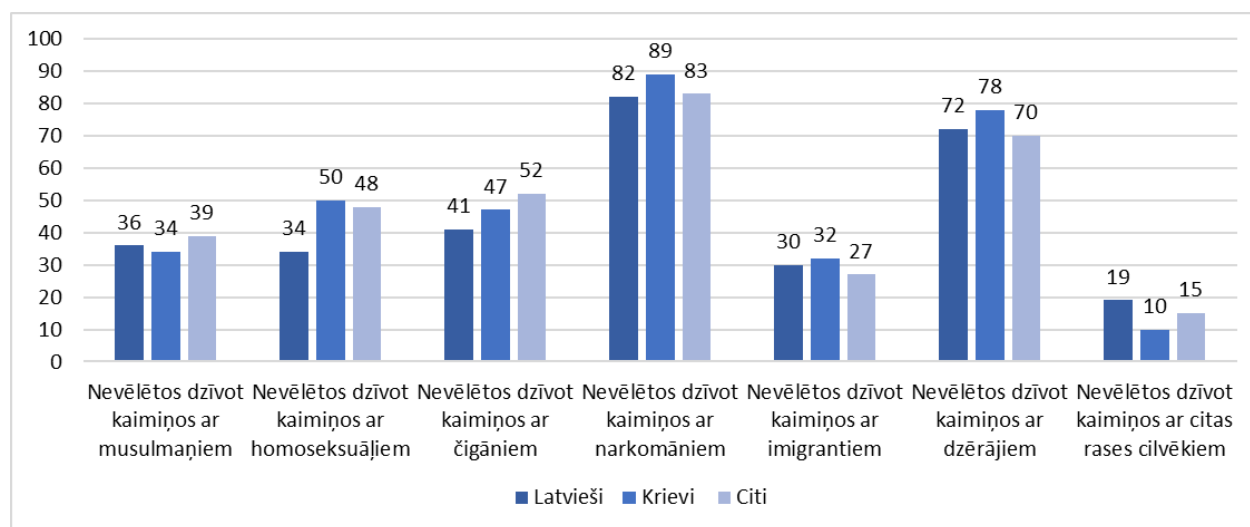
EVS aptaujas datu analīze: sociālā distance dažādās etniskajās grupās

Sociālās distances mērīšanai EVS aptaujā izmantota adaptēta Bogardusa skala (Emory S. Bogardus), kas ir uzskatāma par klasisku instruments attieksmju mērīšanai pret dažādām etniskajām grupām. Saskaņā ar Hagendorna un Kleinpeninga (Hagendoorn & Kleinpenning, 1991), kā arī citu pētnieku vērtējumu sociālās distances skala ir piemērota, lai novērtētu negatīvās attieksmes, kas veicina cilvēku noslēgšanos un norobežošanos no citām etniskajām vai sociālajām grupām (Šūpule et al., 2004). EVS jautājuma formulējums aptaujas anketā ir: “Šajā sarakstā minētas dažādas cilvēku grupas. Ar kuriem cilvēkiem Jūs nevēlētos dzīvot kaimiņos?” Sarakstā iekļautās grupas ir citas rases cilvēki, dzērāji, imigranti/ viesstrādnieki,

narkomāni, homoseksuāļi, kristieši, musulmaņi, ebreji, čigāni. Paredzēts bija arī atbilde variants “Man nebūtu iebildumu dzīvot kaimiņos ne ar vienu no šiem cilvēkiem”.

EVS aptaujas dati atklāj, ka latviešiem un krieviem dažos aspektos ir atšķirīga sociālā distance un aizspriedumi. Piemēram, attiecībā uz homoseksuāļiem var redzēt, ka 34% latviešu un 50% krievu norāda, ka nevēlētos ar tiem dzīvot kaimiņos, un šīs var uzskatīt par statistiski būtiskām atšķirībām. Vienlaikus ir arī grupas, pret kurām aizspriedumi ir līdzīgi, piemēram, pret musulmaņiem vai imigrantiem. Kopumā 36% latviešu un 34% krievu norāda, ka nevēlētos ar dzīvot kaimiņos ar musulmaņiem. Tomēr visnegatīvākā attieksme visu tautību grupu vidū ir pret dzīvošanu kaimiņos narkomāniem un dzērājiem.

16. attēls. Sociālā distance dažādās tautību grupās (%)

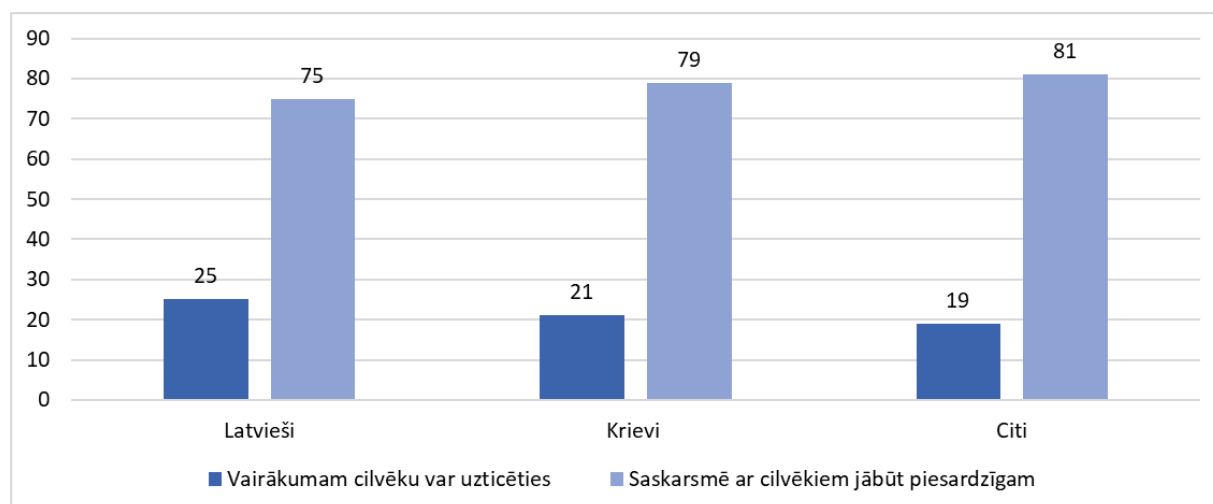

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS aptaujas datu analīze: savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās

Atbildes uz jautājumu: “Vai, kopumā ņemot, vairākam cilvēku var uzticēties, vai arī saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam?” tautību šķērsgrīzumā atklāj, ka latviešu, krievu vai citu tautību vidū nav būtisku atšķirību: 25% latviešu un 21% krievu uzskata, ka vairākam cilvēku var uzticēties, bet 75% latviešu un 79% krievu uzskata, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam.

17. attēls. Savstarpējā uzticēšanās dažādās tautību grupās (%)

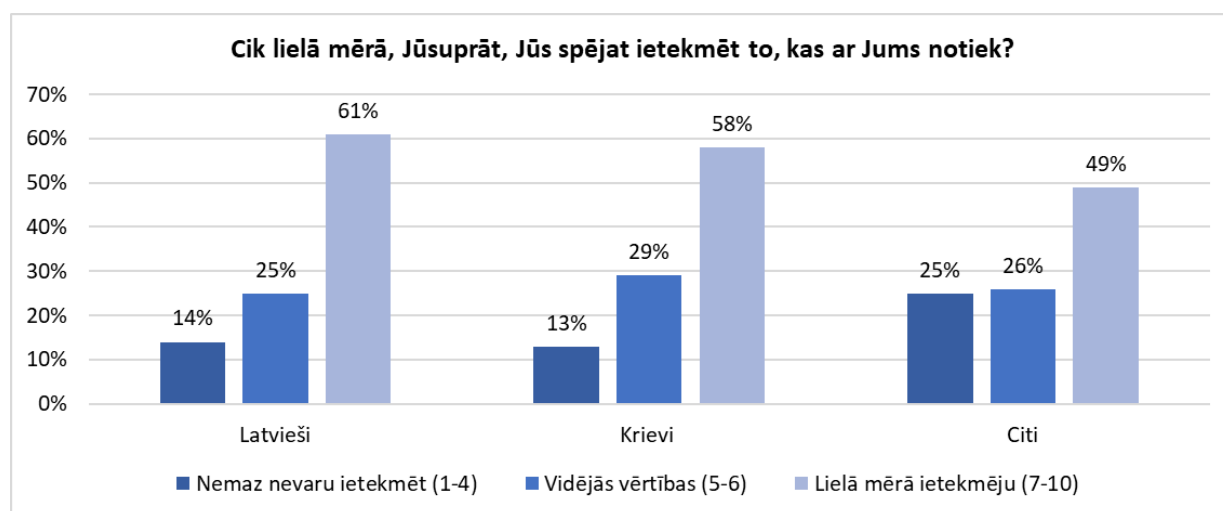

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS aptaujas datu analīze: pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās

Ļoti būtisks jautājums demokrātiskā sabiedrībā ir pārliecība par savu iespēju ietekmēt lēmumus. EVS aptaujā tika iekļauts šāds jautājums, kas nomēra cilvēku pārliecību par to, ka viņi spēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek: “Dažiem cilvēkiem šķiet, ka viņiem ir pilnīga izvēles brīvība un kontrole pār savu dzīvi. Citiem cilvēkiem šķiet, ka viņi nespēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek. Lūdzu, izmantojot skalu, novērtējiet, cik lielā mērā, Jūsuprāt, Jūs spējat ietekmēt to, kas ar Jums notiek?”. Aptaujas rezultāti atklāj, ka latviešu un krievu respondentu atbildes šajā jautājumā neatšķiras: 13-14% aptaujāto ir skeptiski par savu iespēju ietekmēt notiekošos, bet 58-61% ir noskaņoti domāt, ka viņi lielā mērā ietekmē notiekošo. Citu tautību pārstāvju atbildes atklāj, ka viņi ir skeptiskāki par savām iespējām ietekmēt to, kas ar viņiem notiek, un tikai 49% uzskata, ka lielā mērā ietekmē.

18.attēls. Pārliecība par spēju ietekmēt to, kas ar viņu notiek dažādās tautību grupās (%)

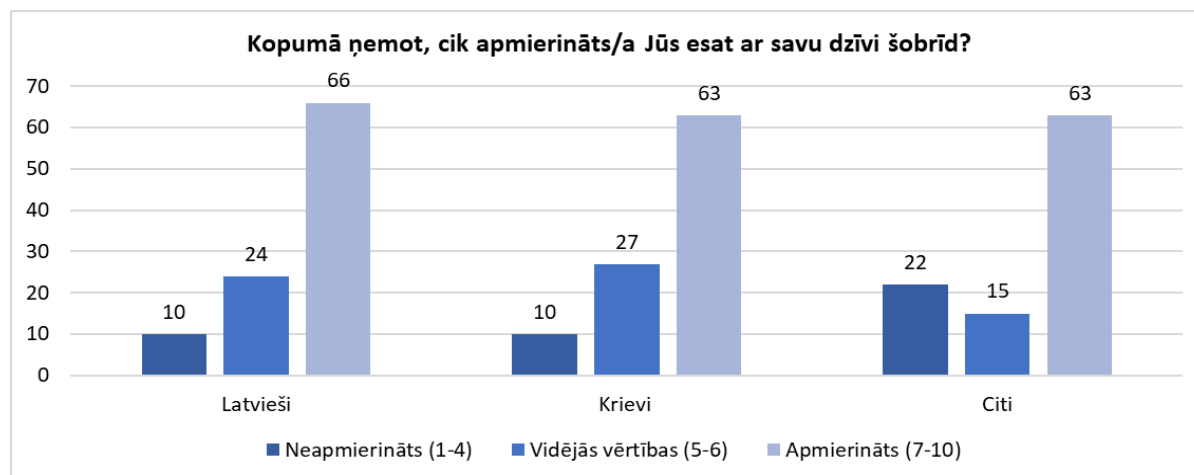

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS aptaujas datu analīze: apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās

Būtiski uzsvērt, ka apmierinātība ar dzīvi divu lielāko etnisko grupu vidū ir līdzīga: gan 10% latviešu, gan 10% krievu ir neapmierināti ar savu dzīvi, bet 63%-66% ar savu dzīvi ir drīzāk apmierināti. Diemžēl jānorāda, ka grupā “cita tautība” neapmierināto ar dzīvi ir vairāk un tālākā izpētē nepieciešams analizēt, kāpēc neapmierinātība šajā grupā ir augstāka.

19.attēls. Apmierinātība ar savu dzīvi dažādās tautību grupās (%)

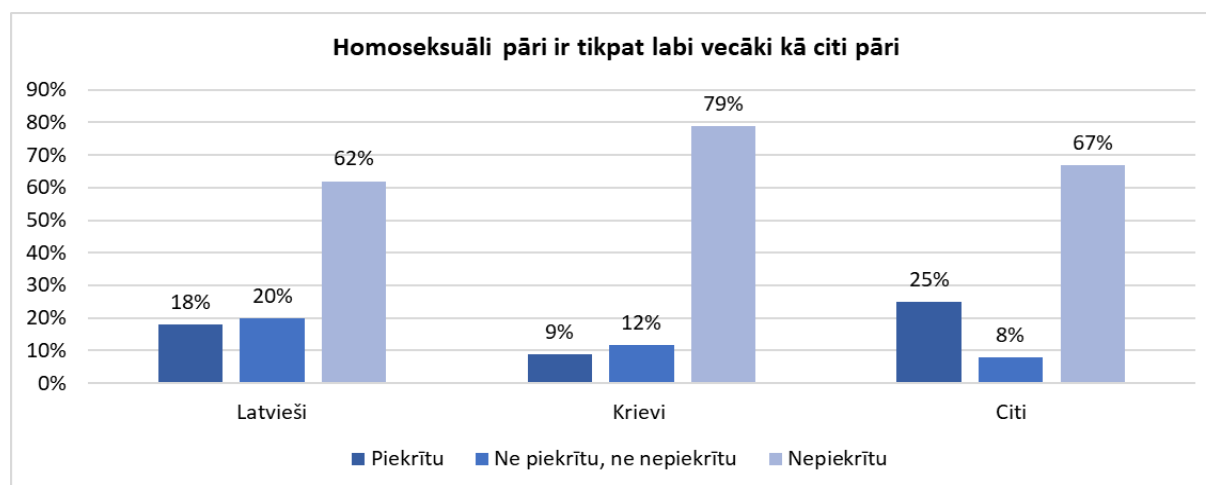

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

EVS aptaujas datu analīze: attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās

Attieksme pret citādo un konservatīvisms dažādās tautību grupās atklājas attieksmē pret homoseksuālismu. Šajā aspektā aptaujas dati parāda nelielas atšķirības tautību grupās. Piemēram, apgalvojumam “Homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri” krievu vidū piekrīt mazliet retāk (9%) nekā latviešu vidū (18%), un ir būtiski vairāk to, kas šādam apgalvojumam nepiekrīt (krievu vidū – 79%, latviešu vidū – 62%). Tas parāda, ka krievu vidū ir vairāk raksturīgs konservatīvs uzskats homoseksuālisma jautājumā. Vienlaikus jāuzsver, ka homofobija ir raksturīga Latvijas sabiedrībai kopumā.

20.attēls. Viedoklis par apgalvojumu “Homoseksuāli pāri ir tikpat labi vecāki kā citi pāri” dažādās tautību grupās (%)

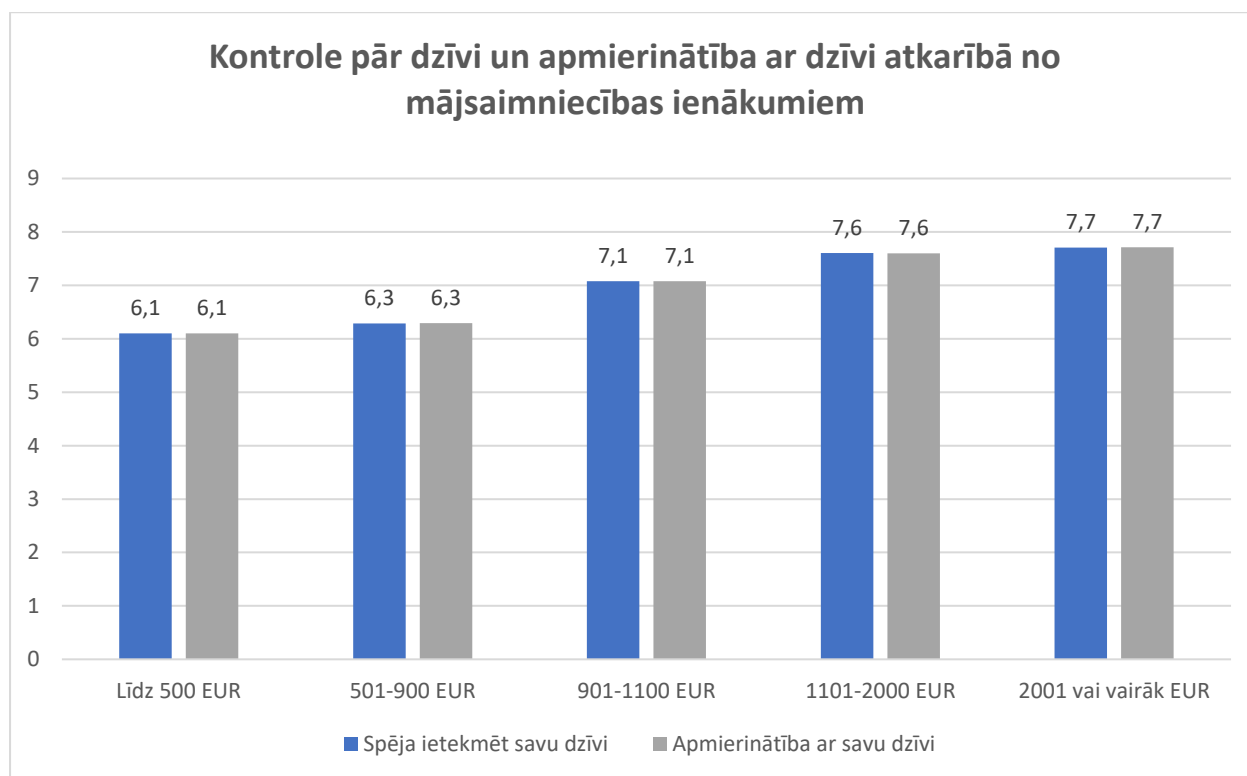
Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Rezumējot analizētos jautājumus, var secināt, ka drošība, labestība un universālisms ir nozīmīgākās vērtības gan latviešu, gan krievu socio-lingvistiskajās grupās. Tas apstiprina iepriekšējos pētījumos novēroto (Rungule & Senkāne, 2018). Kopumā abu aptauju rezultāti parāda, ka atšķirību starp latviešu un krievu socio-lingvistiskajām grupām aplūkoto vērtību un attieksmju kontekstā ir mazāk, nekā tas sabiedrībā dažādās grupās tiek konstruēts. Atšķirības ir vērojamas piederības sajūtā, attieksmē pret ES, kā arī attieksmē pret gejiem un lesbietēm, bet gandrīz nav attiecībā uz vērtībām pēc Š. Švarca metodoloģijas.

Prekārās sabiedrības daļas politiskās vērtības (Mārtiņš Kaprāns)

EVS aptaujā tika noskaidroti dažādi ideoloģiskie faktori, kas ietekmē Latvijas sabiedrības politiskās vērtības. Tas palīdzēja arī saprast, vai un kādā mērā prekārie apstākļi nosaka atšķirīgus priekšstatus par valsti. Prekāriem apstākļiem ir gan objektīvi strukturālā dimensija (zemi ienākumi, nestabils darbs, brīvā laika trūkums, zems sociālais statuss), gan subjektīvā dimensija (neapmierinātība ar dzīvi, zema laimes un piepildījuma sajūta, zema rīcības spējas apziņa). EVS 2021.gada aptaujas dati atklāj, ka respondentu kopējie mājsaimniecības ienākumi rada nozīmīgas atšķirības priekšstatus par indivīda spējām ietekmēt savu dzīvi. Zemākajā ienākumu kvintilē šīs spējas tiek novērtētas viszemāk. Divās zemākajās kvintilēs ir arī novērojama būtiski zemāka respondentu apmierinātība ar dzīvi (21. attēls). Savukārt laimes sajūtas pašvērtējums atklāj, ka zemākajā ienākumu kvintilē ir augstāka varbūtība ($p < .000$) sastapt cilvēkus (36%), kas uzskata, ka ir ne visai laimīgi vai arī cilvēkus (21%), kuri savu veselības stāvokli novērtē kā sliktu vai ļoti sliktu.

21.attēls. Personiskās ietekmes spējas vērtējums atkarībā no ienākumiem (1-10)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

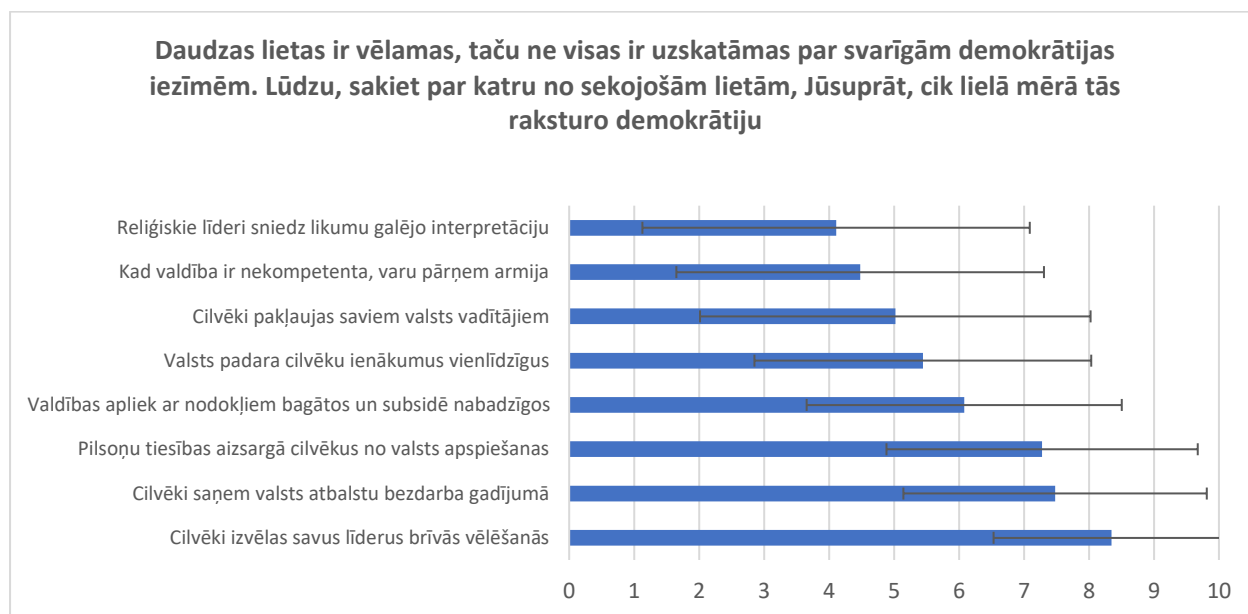
Piezīme: attēlā apkopoti izkliedes analīzes (ANOVA) rezultāti. Atšķirības ir statistiski nozīmīgas, $p < .000$.

Izmantojot K-vidējo klāsterēšanas metodi, EVS 2021 izlasē var norobežot trīs tipoloģizējošas respondentu kategorijas. Vienam no šiem klāsteriem, kas aptver 300 respondentus, prekārie apstākļi ir daudz raksturīgāki nekā pārējiem klāsteriem, proti, tajā respondenti biežāk ir atzīmējuši, ka jūtas ne visai laimīgi, bet savu veselības stāvokli, apmierinātību ar dzīvi un rīcības spēju viņi biežāk ir novērtējuši kā viduvēju. Turklāt mājsaimniecības ienākumi šajā klāsterī visbiežāk atbilst otrai zemākajai kvintilei. Analītiskos nolūkos šis klāsteris tālākajā izklāstā tiek dēvēts par *prekariātu*, bet pārējie divi – par *individuālistiem* un *pārtikušajiem*.

individuālistiem. Salīdzinājumā ar citiem klāsteriem prekariāta kategorijā ar lielāku varbūtību var sastapt cilvēkus, kas ir šķīrušies vai dzīvo atsevišķi un atraitņus. Tāpat šajā klāsterī biežāk parādās respondenti no viena cilvēka mājsaimniecībām un respondenti, kas nestrādā algotu darbu. Prekariāta klāsteris ir arī krietni vecāks – tajā biežāk var iekļūst pensijas vecuma (65+) Latvijas iedzīvotāji. Jāpiebilst, ka šajā klāsterī nav novērojamas būtiskas atšķirības starp dažādu tautību respondentiem.

Kopumā Latvijas iedzīvotāji augstu novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī – desmit punktu skalā, kur 10 nozīmē “ārkārtīgi svarīgi”, vidējais vērtējums ir 8,4 punkti (SD=1,8). Par svarīgākajām demokrātijas iezīmēm tiek atzītas brīvas vēlēšanas, sociālā aizsardzība un tiesiskums. Daudz retāk šādu vērtējumu izpelnās dažādas varas koncentrācijas formas (22. attēls). Taču, kā parāda vērtējumu standartnovirze, tieši attieksme pret varas koncentrāciju noteikta līdera vai grupas rokās, kā arī vienlīdzības veicināšana veido visvājāko konsensu Latvijas sabiedrībā. Priekšstatos par demokrātijas vērtībām visspēcīgākā korelācija novērojama starp sociālās drošības (“Cilvēki saņem valsts atbalstu bezdarba gadījumā”) un tiesiskuma (“Pilsoņu tiesības aizsargā cilvēkus no valsts apspiešanas”) komponentēm, kā arī starp dažādām sociālās vienlīdzības komponentēm (“Valsts padara cilvēku ienākumus vienlīdzīgus” un “Valdības apliek ar nodokļiem bagātos un subsidē nabadzīgos”).⁶ Tas liecina, ka Latvijas sabiedrībā ir vērojams samērā konsekvents atbalsts egalitārai demokrātijas izpratnei.

22.attēls. Svarīgās demokrātijas iezīmes (1-10)

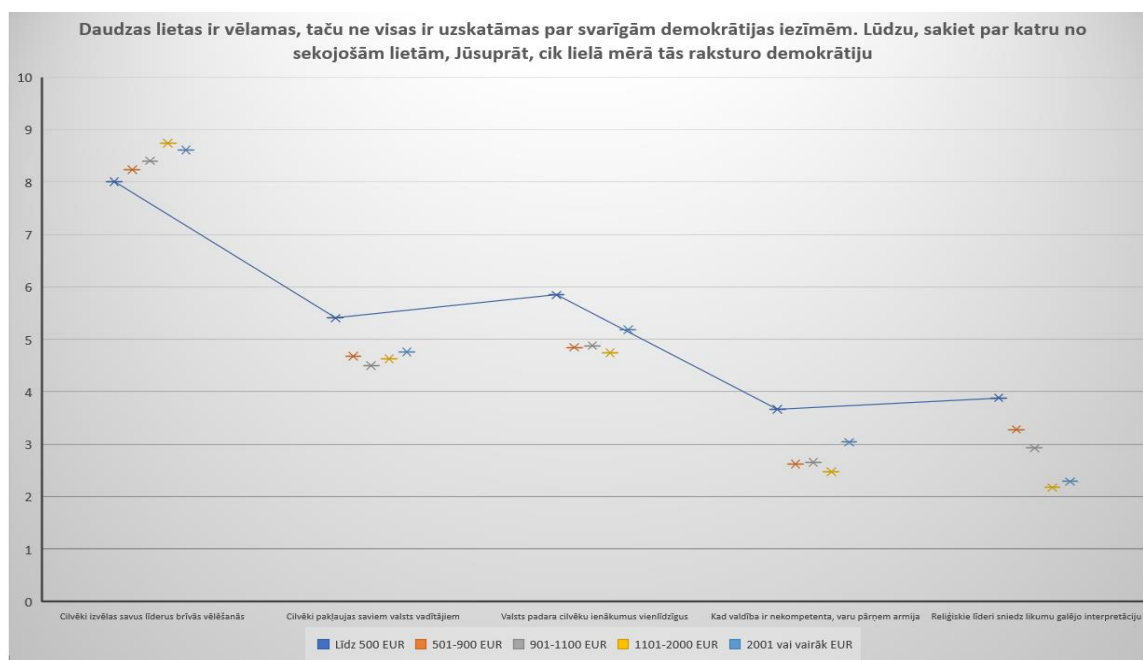
Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: respondentiem savas atbildes bija jānovērtē 10 punktu skalā, kur 1 nozīmēja “nemaz nav būtiska demokrātijas iezīme” un 10 nozīmē “tā ir kritiski svarīga demokrātijas iezīme”. Attēlā apkopots vidējais vērtējums un standartnovirzes.

⁶ Attiecīgie Spīrmena korelācijas koeficienti: $r = .429$, $p < .000$ un $r = .416$, $p < .000$.

EVS 2021. gada dati parāda, ka mājtsaimniecības ienākumu līmenis ir saistīts ar nozīmīgām atšķirībām Latvijas iedzīvotāju politisko vērtību sistēmā. Respondenti ar zemākiem kopējiem ienākumiem ievērojami zemāk novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī. Tāpat viņi mēdz piešķirt mazāku nozīmi īpašībām, kas definē mūsdienu demokrātiju (23. attēls). Tādējādi tiek zemāk novērtēta politisko līderu izvēle brīvās vēlēšanās, bet demokrātijas kontekstā tiek izcelta nepieciešamību pakļauties valsts vadītājiem. Vienlaikus šie respondenti biežāk kā svarīgu demokrātiskas valsts uzdevumu uzsver vienlīdzīgu ienākumu nodrošināšanu. Tas sabalsojas ar Latvijas valsts mērķi turpmākajos 10 gados cīnīties pret cenu celšanu, kas ar lielāku varbūtību tiek atbalstīts divās zemākajās ienākumu kvintilēs. Respondenti no zemākās ienākumu kvintiles biežāk arī izceļ alternatīvos varas un autoritātes centrus – armiju un reliģiskos līderus. Tātad šai Latvijas iedzīvotāju kategorijai ir raksturīga dziļāka skepse pret pārstāvēniecisko demokrātiju un lielākas simpātijas pret radikālām vai harizmātiskām politikas izpausmēm.

23.attēls. Svarīgās demokrātijas iezīmes atkarībā no ienākumiem (1-10)

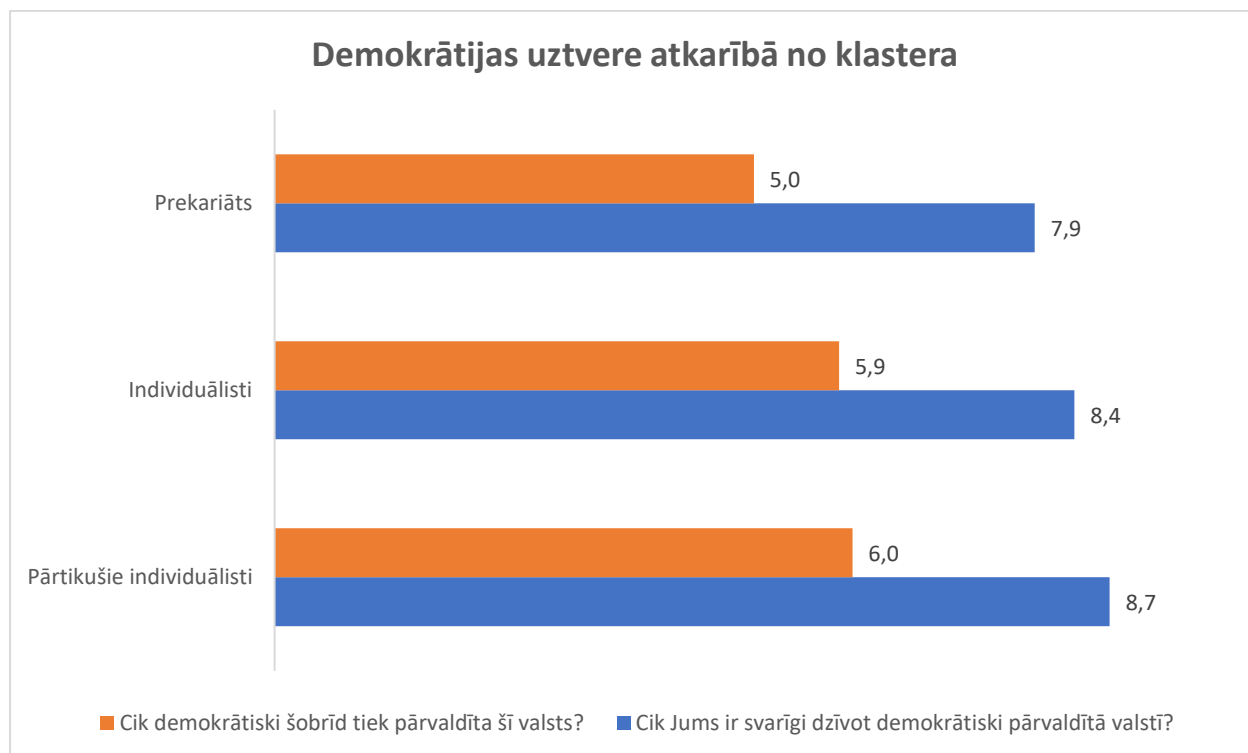

Avots: EVS dati. 2021. Svēti dati.

Piezīme: Attēlā apkopots vidējais vērtējums katrā ienākumu grupā. Rezultāti ir statistiski nozīmīgi ($p < .05$).

Ņemot vērā vispārīgus priekšstatus par demokrātiju, var arī aplūkot, cik demokrātiski iedzīvotāju skatījumā tiek pārvaldīta Latvijas valsts. Iegūtie dati parāda, ka vidējais vērtējums desmit punktu skalā sasniedz 5,7 (SD= 2,2) punktu atzīmi, kas ir mēreni pozitīvs vērtējums. Savukārt attiecībā uz Latvijas valsts politiskās sistēmas darbību respondenti ir daudz kritiskāki, tās vidējais novērtējums ir 4,5 (SD= 2,4) punkti. Ņemot par pamatu iepriekš ieskicētos klasterus, datu izkļiedes analīzes (ANOVA) rezultāti parāda, ka *prekariāts* iespējas dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī novērtē ievērojami zemāk nekā pārējo klāsteru pārstāvji. Vienlaikus tieši prekariāta iekļautie respondenti daudz kritiskāk vērtē to, cik demokrātiski tiek pārvaldīta Latvijas valsts (24. attēls).

24.attēls. Priekšstats par to, cik demokrātiski tiek pārvaldīta valsts un cik svarīgi ir dzīvot demokrātiskā valstī (1-10)

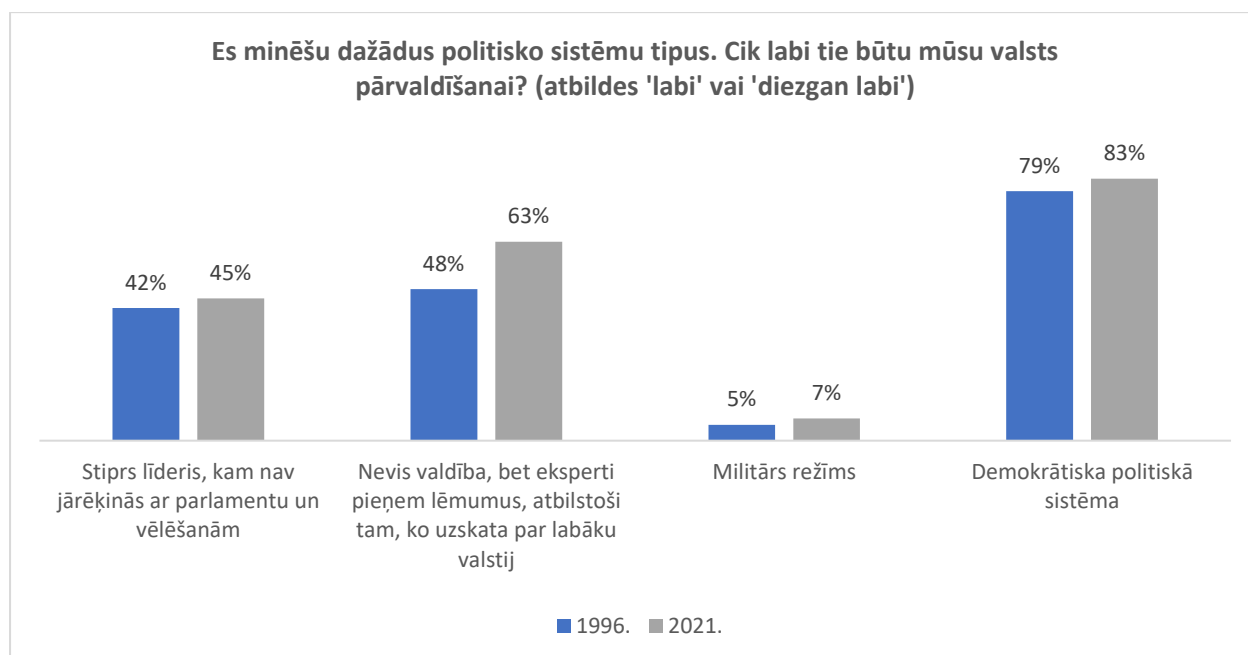

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Piezīme: attēla apkopoti ANOVA rezultāti, $p < .000$

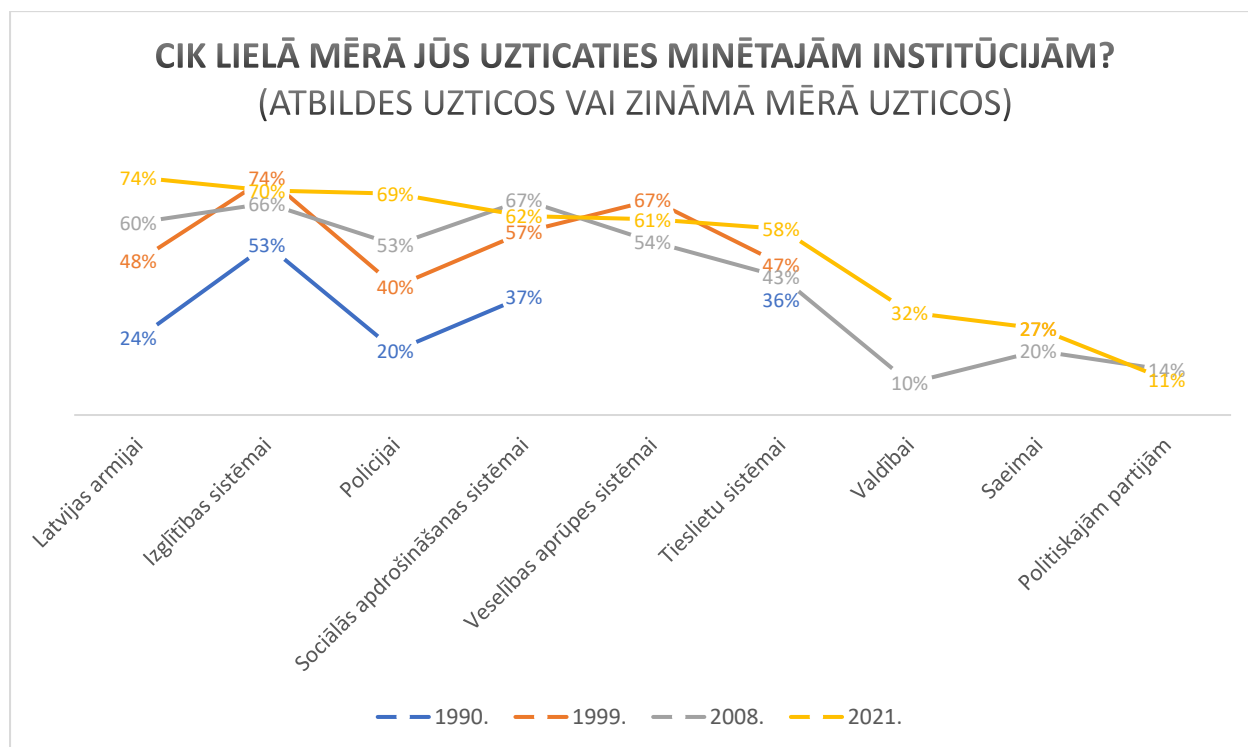
Politiskā neapmierinātība var veicināt atbalstu alternatīviem politisko sistēmu tipiem. Taču EVS dati atklāj, ka pēdējo 25 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju simpātijas pret demokrātisku pārvaldību ir saglabājušas visaugstākās pozīcijas (25. attēls). Tāpat atbalsts spēcīga līdera vienpersoniskai valdīšanai ir saglabājies nemainīgs, un tas turpina polarizēt Latvijas sabiedrību. Tikmēr šajā periodā būtiski ir pieaudzis sabiedrības atbalsts nepartejiskai un ekspertu vadītai valsts pārvaldei, ko var interpretēt kā pārstāvnieciskās demokrātijas leģitimitātes samazināšanos. 2021. gadā iegūtie dati neliecina, ka prekārie apstākļi spēj būtiski ietekmēt atbalstu kādai no šīm alternatīvām. Tiesa, cilvēku materiālais stāvoklis ir saistīts ar lielāku skepsi par vēlēšanu procesu Latvijā. Piemēram, zemākajā mājāsaimniecības ienākumu kvintilē ir augstāka varbūtība ($p < .000$) sastapt respondentus, kuru ieskatā Latvijas vēlētāji tiek uzpirkti un bagātie nopērk vēlēšanas, balsis tiek reti saskaitītas godīgi un opozīcijas kandidātiem diezgan bieži nedod iespēju kandidēt vēlēšanās.

25.attēls. Vēlamā valsts pārvaldes forma (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

26.attēls. Uzticēšanās institūcijām laika griezumā (%)

Avots: EVS dati. 2021. Svērti dati.

Sabiedrības grupu uzticēšanās politiskajai sistēmai, protams, ir saistīta ar uzticēšanos konkrētām politiskām institūcijām. Kopumā Latvijas iedzīvotājus raksturo zema uzticība gan valdībai, gan Saeimai, gan politiskajām partijām. Tas īpaši labi redzams salīdzinājumā ar citām

valsts institūcijām, kurām iedzīvotāji uzticas krietni vairāk (26. attēls). Jāatzīmē, ka pēdējo 13 gadu laikā uzticēšanās valdībai ir palielinājusies par 22 procentpunktiem, bet Saeimai – par 7 procentpunktiem. Savukārt uzticēšanās politiskajām partijām saglabājusies nemainīgi zema, un tādējādi kalpo par vēl vienu pierādījumu pārstāvnieciskās demokrātijas leģitimitātes problēmām. Var konstatēt spēcīgu savstarpēju korelāciju starp neuzticību Saeimai, valdībai un politiskajām partijām. Vislielākā un spēcīgākā neuzticēšanās šīm trim savstarpēji saistītajām institūcijām ir novērojama prekariāta klasterī. Iepriecinoša tendence ir pakāpenisks un ievērojams uzticēšanās kāpums Latvijas armijai un policijai gadu gaitā (26.attēls).

Kopsavilkums

Izpratne par sabiedrības vērtībām ir izšķiroša valdības plānotas politikas veiksmīgai izveidei un rezultātu sasniegšanai. Tādēļ Eiropas vērtību pētījums kā plašākais starptautiskais pētījums, kas pievēršas minēto tēmu izpētei, ir labs orientieris politikas veidošanai un ekonomisko procesu analīzei valsts institūcijām, kas nodarbojas ar vidēja un ilgtermiņa plānošanu. Tas noder arī starptautiskajām institūcijām un Eiropas Savienības kontekstā, lai labāk izprastu atšķirības starp dažādām valstīm, kas var ietekmēt kopīgu politiku veikspēju. EVS sniedz iespējas saprast, kāda veida politikas un intervences būtu iedarbīgākās, kurām mērķa grupām piemīt kādas vērtības, kā tās sasaucas ar citiem valsts attīstībai svarīgiem rādītājiem kā, piemēram, atbalsts demokrātijai, uzņēmējdarbībai vai sabiedrisko pakalpojumu uztvere.

Viena no pamattēmām, kurai pievēršas EVS jau daudzu gadu garumā, ir uzticēšanās. Uzticēšanās institūcijām jo īpaši svarīga tieši šobrīd, kad Latvija cīnās ar Covid-19 pandēmijas sekām. Kā liecina līdzšinējie pētījumi, tai ir liela nozīme, lai panāktu, ka iedzīvotāji akceptē un pakļaujas valdības lēmumiem. Lai nodrošinātu mieru un stabilitāti ekonomiskās vai sociālās spriedzes apstākļos, nepieciešams, ka pilsoņiem ir pietiekama uzticēšanās politiķiem, lai viņi pieņemtu īslaicīgos apgrūtinājumus apmaiņā pret solījumu par situācijas uzlabošanu kādā neskaidrā nākotnē (Catterberg & Moreno, 2006). Ja, turpretī, valdībai šo uzticēšanos sev un pieņemto lēmumu pamatotībai iemantot neizdodas, var sagaidīt vairāk nemieru un pretestības. Papildus, zems vispārējās uzticēšanās līmenis starp cilvēkiem norāda uz sabiedrības atomizāciju un sociālo dezintegrāciju (Mieriņa, 2018), kas arī var kavēt iesaistīšanos kolektīvā rīcībā un pakļaušanos noteikumiem.

Pētījuma dati liecina, ka postkomunisma valstīs kopumā raksturīgs zems vispārējās uzticēšanās līmenis, tostarp arī valstīs ar salīdzinoši augstu IKP uz iedzīvotāju. Šajā ziņā pozitīvi izceļas Lietuva un Igaunija. Latvijā tikai katrs ceturtais iedzīvotājs (24%) uzskata, ka vairākumam cilvēku var uzticēties, kamēr 76% drīzāk piekrīt, ka saskarsmē ar cilvēkiem jābūt piesardzīgam. Šobrīd vispārējā uzticēšanās Latvijas sabiedrībā ir nedaudz augstāka nekā 90-ajos gados, tomēr kopš 2008.gada nav pieaugusi. Salīdzinošā kontekstā, vispārējās uzticēšanās līmenis Latvijā ir līdzīgs kā Krievijā, Polijā un Čehijā, tātad, uz citu postkomunisma valstu fona uzskatāms par vidēju.

Pētījums ļauj konstatēt statistiski nozīmīgas atšķirības uzticēšanās līmenī starp dažādām vecuma grupām. Ja 1990.gadā vecākie cilvēki bija tie, kas citiem uzticējās visvairāk, kamēr jauniešu vidū valdīja liela neuzticēšanās sajūta, tad šobrīd tieši jaunāki cilvēki, kas dzimuši pēc 1970.gada uzticas citiem salīdzinoši visvairāk. Tas pozitīvi kontrastē ar ASV konstatēto salīdzinoši zemāku uzticēšanās līmeni jauniešu vidū. Tāpat pretēji ASV konstatētajam vispārējās uzticēšanās līmeņa kritumam, Latvijā gandrīz visās paaudzēs vērojams uzticēšanās līmeņa pakāpenisks *pieaugums* līdz 2008.gadam, ar tam sekojošu nelielu kritumu, tātad – šīs izmaiņas varētu atspoguļot kopējo politisko un sabiedriskās dzīves notikumu nospiedumu. Salīdzinot dažādu paaudžu atbildes, atklājas, ka tie, kuri dzimuši 1980-tajos gados vai vēlāk, t.i., socializējušies jau neatkarīgā Latvijā, kopumā ir gatavi uzticēties saviem līdzcilvēkiem vairāk nekā tie, kuri dzimuši no 1940.-1969.gadam un socializējušies Padomju Latvijā. Paaudzes, kas dzimusi 1970-tajos gados vispārējā uzticēšanās, kaut 1990-tajos gados (viņu jaunības dienās) bija ļoti zema, arī laika gaitā ir augusi. Tas apstiprina kultūras teoriju

pieņēmumus par noteiktu attieksmju vēsturisko iesakņotību, un nozīmē, ka, mainoties paaudzēm, var sagaidīt lēnu vispārējās uzticēšanās līmeņa kāpumu Latvijas sabiedrībā.

Pētījums atklāj, ka Latvijā ir vērojams postkomunisma valstīm tipisks īpaši izteikts kontrasts starp uzticēšanos šaurai tuvu cilvēku grupai un uzticēšanos plašākai sabiedrībai jeb cilvēkiem, ko personīgi nepazīst (Rose, 1999), turklāt “uzticēšanās rādiuss” (Fukuyama, 1993) Latvijā ir ļoti šaurs un pamatā apstājas pie ģimenes robežām. Salīdzinot ar citām valstīm, Latvijā ir viens no zemākajiem rādītājiem attiecībā uz uzticēšanos cilvēkiem savā apkaimē un cilvēkiem, ko satiek pirmoreiz – tā ir Bosnijas, Albānijas un Krievijas līmenī, toties uzticēšanās cilvēkiem, ko zina personīgi, Latvijā ir viena no augstākajām post-padomju telpā. Paļaušanās uz relatīvi noslēgtiem draugu un ģimenes tīkliem literatūrā tiek cieši saistīta ar Padomju mantojumu, taču arī tirgus ekonomikā šie tīkli tiek aktīvi un dinamiski izmantoti, lai piekļūtu jauna veida “deficīta precēm” – ienākumiem un labai nodarbinātībai (Paldam & Svendsen, 2000; Rose, 1999; Gerber & Mayorova, 2010; Mieriņa & Letki, 2014). Situācija, kad neformālais sociālais kapitāls kompensē formālā sociālā kapitāla (vispārējās uzticēšanās) trūkumu var veicināt korupciju un nepotismu, kā arī apgrūtina plašāku sadarbības tīklu veidošanu ar sev nepazīstamiem cilvēkiem, kavējot ieguldījumu kopējā labumā un iesaisti kolektīvā rīcībā, tostarp politisko un pilsonisko līdzdalību.

Pētījumā tika aplūkota arī sociālā distance starp dažādu grupu cilvēkiem sabiedrībā, izmantojot adaptētu Bogardusa skalu (Emory S. Bogardus), kas ir uzskatāma par klasisku instrumentu attieksmju mērīšanai pret dažādām etniskajām grupām. EVS aptaujas dati atklāj, ka latviešiem un krieviem dažos aspektos ir atšķirīga sociālā distance un aizspriedumi. Piemēram, krievi biežāk nekā latvieši nevēlētos dzīvot kaimiņos homoseksuāļiem, taču jāuzsver, ka homofobija ir raksturīga Latvijas sabiedrībai kopumā. Aizspriedumi pret musulmaņiem vai imigrantiem arī raksturīga nozīmīgai daļai sabiedrības: ap 30% nevēlētos dzīvot kaimiņos imigrantiem, un vēl vairāk - musulmaņiem. No visām etniskajām grupām Latvijā, līdzīgi kā daudzviet citur Eiropā (sk., piemēram, Mieriņa & Koroļeva, 2015), visskarbāk ar aizspriedumiem saskaras romu tautības cilvēki. Kopumā visnegatīvākā attieksme Latvijas iedzīvotājiem ir pret dzīvošanu kaimiņos narkomāniem un dzērājiem. Jāatzīmē, ka problēmgrupu atstumšana var mazināt iespējas veidot pozitīvus kontaktus un īstenot veiksmīgu integrāciju sabiedrībā.

Zīmīgi, ka dažādu tautību cilvēki pauduši līdzīgu uzticēšanos cilvēkiem kopumā. Vienlaikus mazāko mazākumtautību pārstāvji biežāk ir neapmierināti ar savu dzīvi un skeptiskāki par savām iespējām ietekmēt to, kas ar viņiem notiek: tikai 49% uzskata, ka viņi lielā mērā spēj ietekmēt to, kas ar viņiem notiek. Nepieciešama turpmāka izpēte par šādu sajūtu iemesliem, turklāt jāmeklē veidi, kā palielināt arī mazo Latvijas etnisko minoritāšu personiskās un politiskās ietekmes spēju vērtējumu, vairāk iesaistot un dodot viņiem “skaļāku balsi” politiskajos un sociālajos procesos.

EVS aptaujā tika noskaidroti dažādi ideoloģiskie faktori, kas ietekmē Latvijas sabiedrības politiskās vērtības. EVS 2021 dati atklāj, ka respondentu kopējie māsaimniecības ienākumi rada nozīmīgas atšķirības priekšstatos par indivīda spējām ietekmēt savu dzīvi. Latvijā relatīvi zemi ienākumi ir saistīti ne vien ar zemu personīgās ietekmes spējas vērtējumu, bet arī zemāku apmierinātību ar dzīvi un sliktu vai ļoti sliktu veselības stāvokļa pašvērtējumu. Šis rezultāts atspoguļo lielo nevienlīdzības līmeni Latvijas sabiedrībā, kur t.s. *prekariāta* situācija un iespējas ievērojami atpaliek no pārtikušākās sabiedrības daļas. Klāsteranalīze liecina, ka prekariāta klāsterī biežāk sastopami respondenti no viena cilvēka māsaimniecībām un

respondenti, kas nestrādā algotu darbu. Prekariāta klāsteris ir arī krietni vecāks – tajā biežāk var iekļūst pensijas vecuma (65+) Latvijas iedzīvotāji. Jāpiebilst, ka šajā klāsterī nav novērojamas būtiskas atšķirības starp dažādu tautību respondentiem.

Vispārīgi raugoties, Latvijas iedzīvotāji augstu novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī, turklāt par svarīgākajām demokrātijas iezīmēm tiek atzītas brīvas vēlēšanas, sociālā aizsardzība un tiesiskums. Kopumā Latvijas sabiedrībā ir vērojams samērā konsekvents atbalsts egalitārai demokrātijas izpratnei, taču vājākais konsensus Latvijas sabiedrībā ir par tādiem jautājumiem kā varas koncentrācija noteikta līdera vai grupas rokās, kā arī vienlīdzības veicināšana.

EVS 2021. gada dati parāda, ka mājāsaimniecības ienākumu līmenis ir saistīts ar nozīmīgām atšķirībām Latvijas iedzīvotāju politisko vērtību sistēmā. Saprotais, ka šie respondenti biežāk kā svarīgu demokrātiskas valsts uzdevumu uzsver vienlīdzīgu ienākumu nodrošināšanu un biežāk atbalsta Latvijas valsts mērķi turpmākajos 10 gados cīnīties pret cenu celšanu - lietas, kas varētu uzlabot viņu pašu finansiālo situāciju. Taču vienlaikus respondenti ar zemākiem kopējiem ienākumiem ievērojami zemāk novērtē iespēju dzīvot demokrātiski pārvaldītā valstī, kritiski vērtē to, cik demokrātiski jau šobrīd tiek pārvaldīta valsts, ir skeptiski par vēlēšanu procesu Latvijā, biežāk izceļ nepieciešamību pakļauties politiskajiem līderiem un par labiem uzskata alternatīvos varas un autoritātes centrus – armiju un reliģiskos līderus. Tātad trūcīgākajai iedzīvotāju kategorijai ir raksturīga dziļāka skepse pret pārstāvniecisko demokrātiju un lielākas simpātijas pret radikālām vai harizmātiskām politikas izpausmēm. Kā riska faktors jāatzīmē tas, ka Latvijas iedzīvotāji kopumā snieguši tikai viduvēji vērtējumu tam, cik demokrātiski tiek pārvaldīta valsts (4.5 skalā no 1 līdz 10).

Sabiedrības grupu uzticēšanās politiskajai sistēmai, protams, ir saistīta ar uzticēšanos konkrētām politiskām institūcijām. Kopumā Latvijas iedzīvotājus, līdzīgi kā citus postkomunisma valstu pilsoņus, raksturo zema uzticība gan valdībai (vismaz zināmā mērā uzticas 32%), gan Saeimai (26%), gan politiskajām partijām (11%). Neraugoties uz to, pēdējo 25 gadu laikā Latvijas iedzīvotāju simpātijas pret demokrātisku pārvaldību ir saglabājušas visaugstākās pozīcijas. Tāpat atbalsts spēcīga līdera vienpersoniskai valdīšanai ir saglabājis nemainīgs, un tas turpina polarizēt Latvijas sabiedrību. Tikmēr šajā periodā būtiski ir samazinājusies uzticēšanās partijām un pieaudzis sabiedrības atbalsts nepartejiskai un ekspertu vadītai valsts pārvaldei, ko var interpretēt kā pārstāvnieciskās demokrātijas leģitimitātes samazināšanos.

Neapmierinātība ar pastāvošo politisko kārtību ir fenomēns, kas spilgti raksturo pagājušo desmitgadi. Pētnieki gan Latvijā, gan citviet ir konstatējuši, ka šis noskaņojums ir barojies no neoliberālās ekonomikas blaknēm un paaudžu atšķirīgajiem un pat nesamierināmajiem priekšstatiem par modernitātes vērtībām un valsts lomu šajā vērtību sistēmā. EVS 2021 dati arī mudina domāt, ka Latvijas sabiedrības daļa, kura objektīvu un subjektīvu iemeslu dēļ jūtas visnedrošāk esošajā sociālajā realitātē, veido opozīciju liberāldemokrātiskai politisko vērtību sistēmai. Īpaši jāuzsver cerības uz sociāli atbildīgu valsti un neticība pārstāvnieciskai demokrātijai kā divas būtiskas pazīmes, kas raksturo Latvijas sabiedrības prekārās daļas politisko vērtību sistēmu. Vienlaikus jāatzīmē arī zināmi pozitīvi signāli: neraugoties uz to, ka pēdējais EVS aptaujas vilnis tika īstenots Covid-19 pandēmijas ēnā, kad valstij un sabiedrībai nācās saskarties ar daudziem izaicinājumiem un nepatīkamām izvēlēm, tomēr kopš 2008. gada mērījuma uzticēšanās parlamentam un valdībai ir nedaudz augusi un uz citu valstu fona

uzskatāma par vidēju – tā līdzinās uzticēšanās līmenim Francijā un Islandē, tikai nedaudz atpaliek no Vācijas un Portugāles, un par pārspēj Lielbritāniju un vairumu Dienvid- un Austrumeiropas valstu. No kaimiņvalstīm Lietuvas un Igaunijas gan šajā ziņā atpaliekam. Vienaļikus jāņem vērā, ka politiskās uzticēšanās rādītāji variē pat viena gada ietvaros un iespējams, ka izteiktais uzticēšanās līmenis būtu atšķirīgs, ja tas būtu nomērīts, piemēram, gada sākumā vai gada nogalē, kad intensīvāk izpaudās pandēmijas radītie ierobežojumi un sekas (sk., piemēram, SKDS 2021). Kā liecina SKDS dati, jau oktobrī uzticēšanās valdībai un Saeimai ievērojami samazinājās (LSM, 2021).

Atbilstoši Mihaela Vūlkoka un Dīpas Narajanās (Woolcock & Narayan, 2000) valsts-pilsoņu attiecību modelim, vairumā postkomunisma valstu, kas tika iekļautas šajā pētījumā raksturīgs zems uzticēšanās līmenis gan līdzpilvēkiem, gan valsts pārvaldes struktūrām. Šādi apstākļi rada auglīgu vidi sociālajai atstumtībai, noziedzībai un diskriminācijai, kā arī paaugstina konfliktu, vardarbības vai anarhijas risku.

Postkomunistiskās valstis ir spilgts piemērs tam, kā sociālā un ekonomiskā polarizācija, kā arī uzticēšanās trūkums formālajām organizācijām un to vājums var mazināt vispārīnātu uzticēšanos, solidaritāti un sadarbību starp cilvēkiem dažādos sabiedrības slāņos, izraisot nabadzīgo marginalizāciju un sociālo atstumtību (Ledeneva, 1998; Pitchler & Wallace, 2007; Jowitt, 1992). Šaurais uzticības rādītājs un neformalitātes izplatība sabiedrībā īpaši nāk par labu turīgajiem, t.i., tiem, kuriem ir resursi bagātāki tīkli (Letki & Mieriņa, 2014; Letki & Mieriņa, 2015). Nabadzīgākām sabiedrības grupām, turpretī, bieži vien vienkārši trūkst naudas un laika, lai socializētos un piedalītos biedrībās; viņi vairāk rūpējas par ikdienas vajadzību apmierināšanu (Zepa, 1999; Eglītis un Lāce, 2009). Turklāt nenoteiktība un risks turpina veicināt šauru un slēgtu uzticības tīklu veidošanos (Völker & Flap, 1997; 2001; Cook et al., 2004). Ņemot vērā zemo sociālās aizsardzības līmeni valstī, daudziem viņu tīklu un ģimenes atbalsts joprojām ir galvenais līdzeklis, lai garantētu pieņemamu dzīves līmeni (Rose, 1999; Aidukaite, 2009, Letki & Mieriņa, 2014). Lielāka sociālā drošība, sociālās atstumtības un marginalizācijas mazināšana, un ekonomiskās un politiskās vides uzlabošana kopumā var veicināt arī paradumu maiņu un veicināt atvērtāku tīklu veidošanos (Delhey & Newton, 2003).

Rekomendācijas politikas veidotājiem

Politikas veidošanas procesā ideālā gadījumā ir jāņem vērā ne tikai objektīvās vajadzības un pieejamo resursu analīze, bet arī iedzīvotāju vēlmēs un izpratnē par to, kas konkrētajā jautājumā ir svarīgi tieši iedzīvotājiem. Ja vērtības, kas ir pamatā politikas veidošanas procesam, nesakrīt ar vērtībām un attieksmēm, kas izplatītas lielā daļā sabiedrības, veidojas situācijas, kad pieņemtie lēmumi netiek īstenoti vai arī cilvēki savu neapmierinātību pauž protestu formā. Īpaši sarežģīta situācija veidojas tajos jautājumos, kur sabiedrība ir izteikti polarizēta, un lēmumi ir saistīti ar izvēli par labu vienai vai otrai pozīcijai vai risinājumam bez kompromisa iespējām. Jāņem vērā, ka politikas veidotājiem ir gandrīz neiespējami balstīt lēmumus uz visu iedzīvotāju pretrunīgajām attieksmēm un vērtībām.

Demokrātiskās sabiedrībās galvenais risinājums šim izaicinājumam ir caurspīdīguma un atklātības ievērošana lēmuma pieņemšanas procesā, atklāti izvērtējot visus ar izvēli lēmumu pieņemšanā saistītos riskus un to mazināšanas stratēģijas, kā arī alternatīvo lēmumu plusus un

mīnusus. Tātad lēmumu pieņemšanai ir jābūt cieši saistītai ar dažādu lēmumu variantu apspriešanu un izvēļu skaidrošanu sabiedrībai.

Skaidrojot pieņemtos lēmumus, jāņem vērā dažādās vērtību un attieksmju dimensijas, kas raksturīgas konkrētajai sabiedrībai. Vēsturiski Latvijā ļoti nozīmīga vērtību dimensija ir etniskā piederība, latviešu valoda, Latvija kā nacionāla valsts, bet tā pastāv paralēli dažādu grupu sociāli ekonomiskajām interesēm, ģimenes un darba vērtībām, indivīda pašnoteikšanās vērtībai, kā arī pašizpaušmes un pašrealizācijas vērtībām, ko R. Ingleharts (1997) sauc par “postmateriālām vērtībām”, un kuru pieaugums Rietumeiropas valstīs atstāj arī ietekmi uz Latvijas iedzīvotāju uzskatiem, un citām vērtību dimensijām.

Tas nozīmē, ka politikas veidošanas procesā iesaistītajiem ir jāpieņem un jāsaprot, ka fakti, uz kuriem balstās lēmumu pieņemšana, dažādās grupās tiek atšķirīgi interpretēti, un atšķirīgās faktu interpretācijas pamatā var būt atšķirīgās vērtību prioritātes. Atšķirīgas vērtību prioritātes arī orientē iedzīvotājus vairāk noticēt vienam vai otram faktu kopumam, jo sarežģītā sabiedrībā jebkuram faktu apkopojumam būs tendence būt nepilnīgam (visu pieejamo informāciju vienkārši nav iespējams iekļaut) un jau saistītam ar vērtībās balstītām izvēlēm. Atziņa, ka arī faktu apkopojums nav vērtību neitrāls, tāpat kā pieņemtie lēmumi, var palīdzēt politikas veidotājiem skaidrot šos lēmumus dažādām grupām.

Vērtību un sociālās identitātes pētījumi Latvijā un pasaulē parāda, ka identificēšanās ar kādu sociālo grupu ir saistīta gan ar indivīda personiskajām vērtībām, gan ar vajadzību piederēt kādai grupai, jo tā sniedz iespēju nodalīt sevi no citiem un noteiktu pašapziņu. Vienlaikus identificēšanās ar noteiktu sociālo grupu, tajā skaitā attieksmju grupu, ir saistīta ar dalījumu savējie un svešie, mēs un viņi. Jāņem vērā, ka indivīdam dažādos kontekstos tiek aktualizētas dažādas vērtības un piederības: loma ģimenē (māte, tēvs, bērns utt.), tautība, dzimums, profesija, darba vieta, teritoriāli lokālā piederība (piemēram, rīdzenieks vai “mēs no Dagdas”), arī vakcinētie un nevakcinētie – tie visi var būt indivīdam nozīmīgi sociālās identitātes aspekti, un plašsaziņas līdzekļiem un politiķiem ir uzmanīgi jāizturas pret dažādu identitāšu grupu pretnostatīšanu, jo tas pastiprina konfliktus un apgrūtina lēmumu pieņemšanu. Politikas veidošanas procesā viens no veidiem, kā izvairīties no konflikta un konfrontācijas starp divām grupām, ir atrast kādu citu, vienojošu identitāti vai vienojošās vērtības, kas ir politikas vēstījuma pamatā. Latvijā kopumā viena no sabiedrību vienojošajām vērtībām ir ģimene un attiecības ģimenē kā vērtība. Cita pieeja ar vērtību konfliktu saistītu politisko risinājumu meklēšanā ir mazināt akcentu uz tām argumentācijas stratēģijām, kas saistītas ar vērtību jautājumu vai identitātēm, bet pievērst uzmanību praktiskajiem risinājuma aspektiem un to īstenošanai. Politikas veidotāju līmenī ir svarīgi arī apzināties savas vērtību prioritātes un izprast oponentu pozīcijas pamatā esošās vērtības, ko vislabāk var izdarīt, analizējot konkrēto sociālo grupu attieksmes aptaujās vai padziļinātajām intervijās un fokusa grupu diskusijās. Saistībā ar vērtību aspektu galvenais politikas veidotāju uzdevums ir apzināt, kādas vērtības ir noteiktu nostāju un argumentācijas pamatā, un tas ļaus sekmīgāk īstenot politikas veidošanas, sagatavošanas procesu, lēmumu pieņemšanu, to komunikēšanu sabiedrībai, kā arī īstenošanu.

Atsauces

- Aidukaite, J. (2009). Old welfare state theories and new welfare regimes in Eastern Europe: Challenges and implications, *Communist and Post-Communist Studies*, 42: 23-39.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1980). *The Civic Culture Revisited: An Analytical Study*. Boston: Little, Brown.
- Alwin, D. F., & Krosnick, J. A. (1991). Aging, cohorts, and the stability of sociopolitical orientations over the life span. *American Journal of Sociology*, 97(1), 169-195.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of social capital, in J. G. Richardson (ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York: Greenwood Press.
- Catterberg, G., & Moreno, A. (2006). The individual bases of political trust: trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (1), 31-48.
- Carnaghan, E. (2007). Do Russians dislike democracy? *PS: Political Science & Politics*, 40(1), 61-66.
- Cook, K., Rice E.R. and Gerbasi, A. (2004). The emergence of trust networks under uncertainty: the case of transitional economies – insights from social psychological research, in J. Kornai, B. Rothstein and S. Rose-Ackerman (eds.) *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, New York: Palgrave Macmillan.
- Dalton, R. J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices*. Oxford university Press.
- Dasgupta, P. (1988). Trust as a commodity. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (pp. 49–72). New York, NY: Basil Blackwell.
- DeFilippis, J. (2001). The myth of social capital in community development, *Housing Policy Debate Washington*, 12: 781-806.
- Delhey, J. and Newton, K. (2003) Who trusts? The origins of social trust in seven societies, *European Societies*, 5: 93–137.
- Denters, B., Gabriel, O., & Torcal, M. (2007). Political confidence in representative democracies: socio-cultural vs. political explanations. In *Citizenship and involvement in European democracies* (pp. 90-111). Routledge.
- Easton, D., & Framework, A. (1965). *A Framework for Political Analysis*. Englewood Cliffs, HJ: Prentice-Hall.
- Eglitis, D.S. and Lāce T. (2009). Stratification and the poverty of progress in post-communist Latvian capitalism, *Acta Sociologica*, 52: 329-349.
- Eiropas Sociālā pētījuma mājas lapa (2021). *European Social Survey*. Pieejams: <http://www.europeansocialsurvey.org/> Skatīts: 22.12.2021.
- Eiropas Vērtību pētījuma mājas lapa (2021). *About EVS*. Pieejams: <https://europeanvaluesstudy.eu/about-evs/> Skatīts: 22.12.2021.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. OUP Oxford.

Eurofund (2018). cohesion and well-being in Europe, Publications Office of the European Union. Luxembourg. Pieejams: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef18035en.pdf

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2014). Working conditions of young entrants to the labour market. Dublin. Pieejams: <https://relocal.eu/wpcontent/uploads/sites/8/2017/01/fulltext.pdf>

Feinberg, M., & Wehling, E. (2018). A moral house divided: How idealized family models impact political cognition. *PloS one*, 13(4), e0193347.

Fukuyama, F. (1996). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York: Free Press.

Gambetta, D. (2000). Can we trust trust? In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations* (pp. 213–37). New York, NY: Basil Blackwell.

Gerber T.P. and Mayorova, O. (2010). Getting personal: Networks, institutions, and stratification in the Russian labor market, 1985-2001, *American Journal of Sociology*, 116: 855-904.

Gibson, J.L. (2001). Social networks, civil society, and the prospects for consolidating Russia's democratic transition, *American Journal of Political Science*, 45: 51-68.

Gimpel, J., Lay, J., & Schuknecht, J. (2003). *Cultivating democracy*. Washington, DC: Brookings Institution Press.

Hagendoorn, L., & Kleinpenning, G. (1991). The contribution of domain-specific stereotypes to ethnic social distance. *British Journal of Social Psychology*, 30(1), 63–78. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1991.tb00923.x>

Herreros, F. (2004). *The problem of forming social capital: Why trust?* New York, NY: Palgrave Macmillan

Hooghe, M. (2011). Why there is basically only one form of political trust. *The British Journal of Politics and International Relations*, 13(2), 269-275.

Horvitz D. G., Thompson D. J. (1952). A generalization of sampling without replacement from a finite universe. *Journal of the American Statistical Association*, 47: 663–685.

Howard, M.M. (2003). *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge: Cambridge University Press.

Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press

Inglehart, R. (1999). Postmodernization erodes respect for authority, but increases support for democracy. *Critical citizens: Global support for democratic governance*, 236-56.

Inglehart, R. (2006). *East European value systems in global perspective* (pp. 79-96). Routledge.

- Jowitt, K. (1992) *New World Disorder: The Leninist Extinction*, Berkley, CA: University of California Press.
- Kääriäinen, J. and Lehtonen, H (2006) The variety of social capital in welfare state regimes = a comparative study of 21 countries, *European Societies*, 8: 27-57.
- Karstedt, S. (2003). Legacies of a culture of inequality: the janus face of crime in post-communist countries, *Crime, Law and Social Change*, 40: 295-320.
- Keefer, P., & Knack, S. (1997). Does social capital have an economic payoff? A crosscountry investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4), 1251–88
- Knack, S. F. (2000). *Social capital and the quality of government: Evidence from the United States* (Vol. 2504). World Bank Publications.
- Ledeneva, A.V. (1998) *Russia's Economy of Favours: Blat, Networking and Informal Exchange*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lesthaeghe, R., & Meekers, D. (1987). Value changes and the dimensions of familism in the European Community. *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 2(3-4), 225-268.
- Letki, N., & Mieriņa, I. (2014). Inequality and social capital in post-communist Europe. In *Social Capital and Economics* (pp. 169-190). Routledge.
- Letki, N., & Mieriņa, I. (2015). Getting support in polarized societies: Income, social networks, and socioeconomic context. *Social Science Research*, 49, 217-233.
- Levi, M. (1996). Social and unsocial capital: A review essay of Robert Putnam's *Making Democracy Work*. *Politics & Society*, 24(1), 45-55.
- Lin, N. (2001) *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge: Cambridge University Press.
- LSM 2021. Aptauija: Oktobrī uzticēšanās Saeimai un valdībai sarukusi līdz zemākajam līmenim šajā sasaukumā [2021.gada 21.novembris], Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/latvija/aptauja-oktobri-uzticesanas-saeimai-un-valdibai-sarukusi-lidz-zemakajam-limenim-saja-sasaukuma.a431002/>
- Makarovič, M., Ivančič, A., & Podmenik, D. (2007). Social and political participation: Is there an European convergence. Social capital and governance: Old and new members of the EU in comparison, 51-89.
- Mieriņa, I., & Cers, E. (2014). Is Communism to Blame for Political Disenchantment in Post-Communist Countries? Cohort Analysis of Adults' Political Attitudes. *Europe-Asia Studies*, 66(7), 1031-1061.
- Mieriņa, I. (2018). Politiskā atsvešinātība un anomija mūsdienu Latvijā. A.Zobena (red.) *Apmaldījušies brīvībā: anomija mūsdienu Latvijā*, 56-75 lpp. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Michler, W., & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust. *Comparative Political Studies*.

- Mishler, W., & Rose, R. (2005). What are the consequences of political trust: A test of cultural and institutional theories in Russia. *Comparative Political Studies*, 38(9), 1-050.
- Mishler, W., & Rose, R. (2007). Generation, age, and time: The dynamics of political learning during Russia's transformation. *American journal of political science*, 51(4), 822-834.
- Neundorf, A. (2010). Democracy in transition: A micro perspective on system change in post-socialist societies. *The Journal of Politics*, 72(4), 1096-1108.
- Niemi, R. G., & Hepburn, M. A. (1995). The rebirth of political socialization. *Perspectives on Political Science*, 24(1), 7-16.
- Paldam, M., & Svendsen, G. T. (2000). Missing social capital and the transition in Eastern Europe. Department of Economics, Faculty of Business Administration, Aarhus School of Business.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.
- Pichler, F., & Wallace, C. (2007). Patterns of formal and informal social capital in Europe. *European sociological review*, 23(4), 423-435.
- Pietrzyk-Reeves, D. (2008). Weak civic engagement? post-communist participation and democratic consolidation. *Polish Sociological Review*, 161(1), 73-87.
- Portes, A. (1998). 'Social capital: Its origins and applications in modern sociology', *Annual Review of Sociology*, 24: 1-24.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R. (2000). *Bowling Alone: Civic Disengagement in America*. New York, NY: Simon & Schuster.
- Radaev, V (2004). 'How trust is established in economic relationships when institutions and individuals are not trustworthy: the case of Russia', in Kornai, J., Rothstein, B., Rose-Ackerman, S. (eds.) *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*, New York: Palgrave Macmillan.
- Robinson, R. V., & Jackson, E. F. (2001). Is trust in others declining in America? An age-period-cohort analysis. *Social Science Research*, 30(1), 117-145.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York: Free Press.
- Rose-Ackerman, S. (2001). Trust and honesty in post-socialist societies. *Kyklos*, 54(2-3), 415-443.
- Rose, R. (1995). 'Russia as an hour-glass society: A constitution without citizens.', *East European Constitutional Review*, 4: 34-42.
- Rose, R (1999). Getting things done in an anti-modern society: Social capital networks in Russia, In P.Dasgupta and I. Serageldin (eds.), *Social Capital: A Multifaceted Perspective*, Washington, DC: The World Bank.
- Rose, R., & Shin, D. C. (2001). Democratization backwards: The problem of third-wave democracies. *British journal of political science*, 31(2), 331-354.

- Rothstein, B. (2004). Social trust and honesty in government: A causal mechanisms approach. In *Creating social trust in post-socialist transition* (pp. 13-30). Palgrave Macmillan, New York.
- Rothstein, B., & Stolle, D. (2003). Social capital, impartiality and the welfare state: An institutional approach. In *Generating social capital* (pp. 191-209). Palgrave Macmillan, New York.
- Rungule, R., Seņkāne, S. (2018). Values of Latvians Across Socio-Demographic Groups. In Kruks, S. (Ed), *Pluralism Anxiety. Acting Socially in Latvia* (91-104). Rīga: Rīga Stradiņš University.
- Schwadel, P., & Stout, M. (2012). Age, period and cohort effects on social capital. *Social Forces*, 91(1), 233-252.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the Content and Structure of Values: Theory and Empirical Tests in 20 Countries. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 25, pp. 1-65. New York: Academic Press.
- [http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6).
- Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.
- Searing, D., Wright, G., & Rabinowitz, G. (1976). The primacy principle: Attitude change and political socialization. *British Journal of Political Science*, 6(1), 83-113.
- Sears, D. O. (1983). The persistence of early political predispositions: The roles of attitude object and life stage. *Review of personality and social psychology*, 4(1), 79-116.
- Sears, D. O. (1990). Whither political socialization research? The question of persistence. *Political socialization, citizenship education, and democracy*, 69-97.
- SKDS (2012). Latvijas barometrs. Pieejams: https://www.skds.lv/docs/1414/Latvijas_barometrs_032021.pdf
- Sortheix, F., & Schwartz, S. H. (2017). Values that Underlie and Undermine Well-Being: Variability Across Countries. *European Journal of Personality*, 31 (2), 187-201. doi:10.1002/per.2096.
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. London, New York: Bloomsbury Academic.
- Stoker, G. (2008). Explaining political disenchantment: finding pathways to democratic renewal. *The Political Quarterly*, 77 (2), 184–194.
- Stolle, D., & Hooghe, M. (2004). The roots of social capital: Attitudinal and network mechanisms in the relation between youth and adult indicators of social capital. *Acta Politica*, 39(4), 422-441.
- Šūpule, I.; Krastiņa, L., Peņķe, I., Krišāne, J. (2004). Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts
- Sztompka, P. (1998). Introduction. The lessons of 1989 for sociological theory. In P. Sztompka (Ed.), *Building Open Society and Perspectives of Sociology in East-central Europe* (pp. 9–24).

Montreal: University of Quebec Press. Disponible sur <http://www.ocf.berkeley.edu/~intlsa/en/meetings/reports/EastCentralEurope.html>

Torney-Purta, J. (2004). Adolescents' political socialization in changing contexts: An international study in the spirit of Nevitt Sanford. *Political psychology*, 25(3), 465-478.

Uslaner, E. (1999). Morality plays: Social capital and moral behaviour in Anglo-American democracies. In J. van Deth, M. Maraffi, K. Newton, & P. Whiteley (Eds.), *Social capital and european democracy* (pp. 197–241). New York, NY: Routledge.

Uslaner, E. (2003). Trust, democracy and governance: Can government policies influence generalized trust? In M. Hooghe & D. Stolle (Eds.), *Generating Social Capital: Civil Society and Institutions in Comparative Perspective* (pp. 171–190). New York, NY: Palgrave Macmillan.

Völker, B. and Flap, H. (1999). 'Getting ahead in the GDR social capital and status attainment under Communism', *Acta Sociologica*, 42: 17-34.

Wilkes, R. (2011). Re-thinking the decline in trust: A comparison of black and white Americans. *Social Science Research*, 40(6), 1596-1610.

Whiteley, P. F., Van Deth, J. W., Maraffi, M., Newton, K., & Whiteley, P. F. (1999). The origins of social capital. *Social capital and European democracy*, 25-44.

Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research and policy. *The World Bank Research Observer*, 15 (2), 225–49.

Zepa, B. (1999). *Conditions of Enhancement of Civic Participation*, Riga: Baltic Data House.